

Budapesti Metropolitan Egyetem

SZAKDOLGOZAT

Fenntarthatóság a képzőművészetben

Témavezető: Gulyás Péter

Készítette:

Püspök Anita

Design- és Művészetmenedzsment

mesterszak

1077. Budapest Rózsa u. 4-6.

2019.

*“A világ különleges és bonyolult, akárcsak a pók hálója. Ha megérinted egy fonálát,
remegése végigfut az összes többi szálon.”*

Gerald Durrell

A szakdolgozat kivonata

A szakdolgozat alapvető kulcsszavai

- természet és ember viszonya
- normatív értékrend
- fenntartható művészi attitűd
- Land Art
- szimbiózis és egyensúly
- fenntarthatóság pedagógiája

A szakdolgozatban felhasznált legfontosabb források:

1. KOPÁTSY SÁNDOR: A modern ember és a természet Ökotáj Nyitottság 14-15.szám 1997/1.
2. SZEGŐ GYÖRGY: Természetművészet, művészetvallás, Ökotáj Környezet és kultúra 1. szám, 1992.
3. HAVAS PÉTER: A fenntarthatóság pedagógiai elemei, Pedagógiai folyóiratok, Új pedagógiai szemle 2001/9.
4. FLEISCHER TAMÁS: Fenntartható fejlődés: Környezeti, társadalmi és gazdasági tényezők, Magyarország globális környezete 2020-ig, Szerkesztette Farkas Péter és Fóti Gábor 2007.

A szakdolgozat kivonata magyar nyelven

Jelen dolgozat a globális és lokális környezeti viszonyainkat, kulturális értékeinket járja körül, majd a kortárs képzőművészetet, a fenntarthatóság kontextusában vizsgálja. Különös tekintettel teszek kísérletet arra, hogy megtaláljam a művészi attitűdben rejlő lehetőséget, mint a fenntarthatóságban szükséges felelősségvállalást, és ezen belül, - a kultúra válságának okán – az eltűnni látszó belső emberi értékek újraélesztését. Kutatómunkámban egy olyan művészeti irányzatot mutatok be, mely Walter Gropius álmával, a „zöld építészettel” kezdődött, majd az 1960-as évek Amerikájában radikális irányzatként jegyzett, és kétségtelen, hogy e reflexió, a világméretű probléma felismerésének hatására indult el. A Land Art-ot leginkább, mint követendő gondolkodásmódot, minőségi értékrendet és korunk átfogó normatíváját, mintsem besorolandó művészeti irányzatot vizsgálom. Művészettörténeti vonatkozásaira hozok példákat, szellemiségét reprezentáló alkotásokon keresztül a fenntarthatósággal összefüggő kérdéseket vizsgálom, mely életünk mindennapjaiban tanulságos, tanulandó és tanítható életszemléletet hordoz. E fonal mentén gondolom azt, hogy a jövő nemzedéke számára – még ha mi nem is tudjuk, mi vár rájuk pontosan, - de kapaszkodó lehet, a természeti művészet látásmódjára való nevelés. Összetett elméleti és gyakorlati tevékenységemhez festői alkotómunkám, művészetterapeuta képzésem és a Land Art alkotások létrehozásával való személyes kapcsolatom is hozzájárul. Tapasztalati tanulási módszeremet egyénileg szervezett nyári táborok keretében valósítom meg, összefoglalásként egy ilyen természet közeli projektet mutatok be.

Szeretném azt gondolni, hogy dolgozatom, sokunk számára tartalmaz értékes összefüggéseket, egy fenntartható jövő érdekében.

A szakdolgozat kivonata angol nyelven

This essay is about our relationship between the local and global environment, our cultural values, and today's contemporary art. I will do some research to find the opportunity behind the artistic attitude, the responsibility of sustainability, including (because of the culture crisis) resurrection of the seems to be fading inner human values. In my project, I will show an art movement, which started with Walter Gropius's dream, the "Green Architecture", and then it was a radical trend in 1960s America. Unquestionable, it was a reflection from realizing the worldwide environmental problem. In my investigation, the Land Art mostly has shown as a must followed way of thinking, quality standard, and our age comprehensive grant than a classified art movement. There will be examples in art historical aspects, and I represent this movement's intellect with art pieces, researching the questions related to sustainability which contains instructive, learnable and teachable philosophy to our everyday life. This thread makes me think that for the future generations (even if we don't know what will happen to them) teaching the perspective of naturalist art could be helpful. Art therapist qualification, creative work in paint art, and personal connection making Land Art contribute to my multiple theoretical and probationary activity. I accomplish this teaching method in my own summer camp for children. To summarize, I will demonstrate a naturally close project about Land Art.

I would like to think, my essay will include valuable connections and lessons for all of us, to achieve a great future.

2019. 03. 13.

Tartalomjegyzék

1. Személyes előhang.....	6
2. Az ember és a természet kapcsolata.....	7
2.1. Otthonunk e még a természet?.....	10
3. A fenntartható művészi attitűd.....	10
4. Land Art misszió, avagy szimbiózisban a természettel.....	12
5. A magára hagyott alkotás sorsa	13
6. Természet a művészetben, művészet a természetben	
6.1. Tájépítészet.....	15
6.2. Environmental art.....	18
6.2.1. A tükör, mint installáció.....	22
6.3. Land Art.....	24
6.3.1. Land Art reflexiók magyar vonatkozásai.....	28
6.4. Recycled art.....	30
7. A fenntarthatóság pedagógiája.....	31
7.1. Környezeti nevelés itthon és külföldön	32
8. Direction of children – Land Art projekt	
8.1. Személyes vonatkozások, a projekt szellemi alapja.....	36
8.2. Projekt leírás.....	38
8.3. Körülmények, adottságok.....	39
8.4. „Kapolcska Program”.....	41
8.5. A művészeti oktatás vezérfonala.....	42
8.6. A DIRECTION OF CHILDREN Land Art projekt eseménye.....	43
8.7. Célcsoport elérése.....	44
8.8. Üzleti térkép.....	44
8.9. Költségek, bevételek.....	46
9. Összegzés.....	52
10. Irodalomjegyzék.....	57
11. Egyéb források.....	59
12. Melléklet.....	61

1. SZEMÉLYES ELŐHANG

A fenntarthatóság fogalmát képzőművészként értelmezni, mindenképpen izgalmas feladat. Számos személyesen átélt tapasztalatot és viszonyulási pontot hoz felszínre, emellett más, szerteágazó szemszögből vizsgált véleménnyel segít azonosulni, illetve ütköztetni azt. Mindeközben végig kell gondolnom, hogy milyenek viszonyulási kontextusaink, mind egyéni, társadalmi, kulturális és globális szinten, és mindehhez, az „embernek maradni” elvet veszem alapul. Ennél fogva azt gondolom, csakis felelősségvállalással karöltve lehet művészi értékkeremtésről beszélni. Sokszor hagyatkozom saját élményeimre, tapasztalataimra, de ennek a gondolatmenetnek kapcsán a következő sorok is eszembe jutottak. „A művészet létéből fakadóan nemesítő hatással van az emberre. A művészet teremti meg azokat a szellemi kapcsolatokat, melyek közösséggé teszik az emberiséget, valamint azt a különös erkölcsi légkört, melyben képes felvirágozni. Máskülönben elpusztul, miként az elhanyagolt kertben az elvadult almafa.” - Andrej Tarkovszkij.¹

Vajon minden esetben képesek vagyunk-e önmagunk értékrendjének megfelelni, és ezt a *szellemi kapcsolatot* ²megteremteni? Hiszen megannyi behatás ér minket, sőt egyre nagyobb sebességgel kell reagálnunk környezetünk változásaira. Nem érünk rá sem magunkra, sem pedig egymásra. Mégis, ha felelősségvállalásról beszélünk, tudatában kell lennünk annak, hogy amit képviselünk, birtokolnunk is kell. Tapasztalattal, meggyőződéssel kell rendelkezünk az adott probléma felől, mert ennek hagyjuk nyomát, és ezt adjuk tovább.

¹ Tarkovszkij, Andrej: A megörökített idő, Osiris Könyvkiadó, Budapest, 2002., 181.o. idézi Citatum, https://www.citatum.hu/konyv/A_megorokitett_ido 2019.03.18.

² Tarkovszkij, Andrej: A megörökített idő, Osiris Könyvkiadó, Budapest, 2002. 181.o. idézi Citatum, https://www.citatum.hu/konyv/A_megorokitett_ido 2019.03.18.

„A művészet a XX. század második felében elvesztette a titkát. Napjaink művésze azonnali és teljes elismerést vár, gyors fizetséget azért, ami a lelkében zajlik. „

Andrej Tarkovszkij

2. AZ EMBER ÉS A TERMÉSZET KAPCSOLATA

A természettől való elszakadás a múlt évszázadok hozadéka. Szegő György³, ezt a természetidegen, deszakralizált állapotnak nevezi, melyhez a mi korunk, a civilizáció terjedésével jutott el.⁴ „Az ember történelme során két egzisztenciális helyzetet alakított ki a Földön: a szent és a profán világot. Az előbbi a földi létezéshez szent tereket definiált, különféle vallásos időélményekhez kötötte ezeket, lakóhelyét rituális felépítés szerint rendezte. A vallásos embernek sajátos kapcsolata volt a természettel és az eszközök világával, mert az életet szentnek tekintette. A múlt század tudósai, Tylor és Fraser arra gondoltak, hogy e tényeknek megfelelően a homo religiosus, a vallásos ember szelleme mindig azonosan reagál a természeti Jelenségekre. A vallástörténet és a kulturális antropológia azóta megmutatta, hogy az embereknek a természettel szembeni reakcióit inkább a kultúra, s mögötte a történelem határozza meg.”⁵

Tehát, kultúránkból fakad az is, ahogy modern életünkben, a természettől való elzártság mindennapi életünkre kihat. Befolyásolja mindennapi életünk hangulatát, sőt egészségi állapotunkat is, hiszen a természet változásai, bioritmusunk mozgatórugója. Távoli őseink ritmusát a Nap határozta meg, és mondhatjuk, birtokukban volt az élethez szükséges, egészséges egyensúly mibenléte. Ezzel szemben, számunkra nem maradt más, mint az

³ Szegő György (Budapest, 1947. december 23. –) Jászai Mari-díjas építész, látvány- és díszlettervező, művészeti író, egyetemi tanár, érdemes művész és kiváló művész .
[https://hu.wikipedia.org/wiki/Szegő_György_\(építész\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Szegő_György_(építész)) 2019.03.18.

⁴ Szegő György: Természetművészet, művészetvallás, Ökotáj Környezet és kultúra 1.szám, 1992. ősz,

⁵ Szegő György: Természetművészet, művészetvallás, Ökotáj Környezet és kultúra 1.szám, 1992. ősz,

elszakadás következményeinek korrigálása, a kiegyensúlyozatlanságunk helyrebillentése érdekében létrehozott „gyógy – és terápiás módszereket” kínáló „kényszermegoldások”. De „*Mi a kultúra, ha nem a belső ember alkotása, a gyümölcse annak, amit az ember gondol, és amit érez? Tud-e érezni és gondolkodni az ember, ha teljesen eltávolodik a természettől?*”⁶

Nem hiszem, hogy képesek vagyunk rá. A természethez való kötődést génjeinkben hordjuk, éppen ezért, szükségünk van a természet által tápláló, bensőséges kapcsolatra. Ezzel párhuzamban, a Möcsényi⁷-féle tájfogalom, - mely szerint az ember nélkül nincs táj, - a természet és a társadalom teljes egységét vallja. „A táj nem más, mint a természet és a társadalom kölcsönhatásainak ellentmondásos, ezért dialektikus egysége. A táj egyrészt a társadalom anyagi életfeltétele, másrészt magas rendű vizuális-esztétikai kvalitások hordozója. Ezért egyben az ember és természet kölcsönhatásainak tárgyiasult – az ember alakította anyagi világban manifesztálódott – története. A táj antroposzociocentrikus fogalom. A természet és társadalom olyan ellentétpár, mely kölcsönösen áthatja egymást, és megbonthatatlan egységet képez.”⁸ – írja a magyar tájépítészet megalapítója, Möcsényi Mihály 1968-ban. Egy vele készült riportfilmben pedig odáig megy, hogy a városi életbe való tömörülés, megszünteti a létlehetőségeket, ezért a jövőben, élhető lakóhelyként meg fog szűnni az emberek városba való vonzása. Helyette szerencsés lenne fordított irányt venni, és az eldugott tájakban, völgyekben, zsákfalvakat újra éleszteni és ott élni. Hiszi, hogy az emberek ki fognak költözni a városból, nem válnak önkéntes öngyilkosokká, és

⁶ Schwarz, Fernand: A filozófia, az ember és a természet, Interjú Delia Steinberg Guzmánnal Új Akropolisz 2001 <https://www.ujakropolisz.hu/cikk/filozofia-ember-termeszet-interju-delia-steinberg-guzmannel> 2019.03.19.

⁷ Möcsényi Mihály Kossuth-, Széchenyi-díjas és Sir Geoffrey Jellicoe-díjas magyar kertészmérnök, tájépítész, egyetemi tanár, a tájrendezés magyarországi oktatásának megalapozója, az önálló Tájépítészeti Kar létrehozója. 1991 és 1993 között a Kertészeti Egyetem rektora volt. Wikipedia Möcsényi Mihály https://hu.wikipedia.org/wiki/Möcsényi_Mihály 2019.03.18.

⁸ Möcsényi Mihály: A táj és a zöldterület fogalmi problémái a tájrendezés nézőpontjából - Településtudományi Közlemények, 21. sz. 1968. pp. 66-76., Wikipedia Möcsényi-féle tájfogalom, https://hu.wikipedia.org/wiki/Möcsényi-féle_tajfogalom 2019.03.18.

megélik az emberiségbe helyezett lehetőséget, hogy 120 éves korukig jól érezzék magukat.⁹

Itt a természet és táj fogalmát is meg kell határoznunk, és vissza kell mennünk Rousseau és korához is. Tartalmilag két azonos fogalomról beszélünk, de ma már, a természet szó mégis többet jelent számunkra, mint a táj. Míg a „táj szót ma már nem csak abban a szűkebb összefüggésben használjuk, ahogy a tájképfestészettel kapcsolatban szokás tájról beszélni. Beszélünk emberi tájról, lelki tájról, történelmi tájról stb. A fogalom köre egyre tágul, mint mindig, amikor egy fogalom vitalitása megnövekszik; ebben a pillanatban nem is lehetne megszabni a táj szó határait.”¹⁰ Rousseau még negatívként jellemezte, „természet az, amit nem az emberek csináltak. Természet az, ami természetes és nem mesterséges. A természet ellentéte a társadalom. A természetet szeretni annyi, mint tiltakozni a társadalom ellen.”¹¹ De arra is ráeszméltek, hogy a természet szép, a természet jó, sőt furcsa módon igaz is, a természet megvigasztal és visszavárja eltévedt gyermekeit. Táj és természet fogalmának szócserejéről ír Szerb Antal, mely jelenség, mint mondja, „a társadalmi, felfogásbeli, ízlésbeli átalakulásokról tesznek tanúságot. Egy ilyen jelentékeny, nagy perspektívájú szó-csere most folyik le szemünk előtt az irodalomban: a természet szót kezdi a táj szó kiszorítani.”¹²

⁹ Építészfórum: Beszélgetés Mőcsényi Mihály tájépítésszel, 2009.október 28., <https://youtu.be/DHKTaYNxpyM> 2019.03.18.

¹⁰ Szerb Antal: Természet vagy táj, Nyugat, 10.sz. 1940., <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00657/21067.htm> 2019.03.18.

¹¹ Szerb Antal: Természet vagy táj, Nyugat, 10.sz. 1940., <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00657/21067.htm> 2019.03.18.

¹² Szerb Antal: Természet vagy táj, Nyugat, 10.sz. 1940., <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00657/21067.htm> 2019.03.18.

2.1. OTTHONUNK E MÉG A TERMÉSZET?

Az ember a természet része tehát, és ehhez abból a szempontból sem fér kétség, hogy léteznek még kultúrák, melyek őrzik e kapcsolatban rejlő értékeket. Ezzel szemben annak az oka és folyamata is ismert, hogy miként távolodott el az emberiség a természettől, ilyen mértékben. Életterünk mindinkább leszűkül, és nem érzékeltük, hogy amit a közvetlen közelünkben teszünk, mennyire és milyen jelentőséggel befolyásol minket és tágabb környezetünket. Látható, hogy a következményekkel tehát nem számoltunk. Hogy miért jelent ez nagy problémát számunkra, nem kizárólag a számtalan vészjósló természeti katasztrófa, a lelki szükségleteink elvesztése és ennek kihatásai is aggasztóak. A jövő otthonáról, életlehetőségeiről előzőekben Möcsényi Mihály gondolatait hoztam fel példaként, aki hisz az emberiség józan eszében, és nem kíván a maga kreálta szemétdombon öngyilkosságot gyakorolni.

Ezt a gondolatsort Kopátsy Sándor mondataival zárnám, hogy mindezek mentén eljussunk oda, mit tehet ebben az útvesztőben egy művész.

„Az ember eddigi történelme során a természet gyermeke volt. A természettel együtt élt, otthon érezte magát benne, szinte mindent tudott róla, amire szüksége volt. Csak az maradt életképes, aki otthon volt a természetben. Most a modern ember a természettől függetlenül élhet; amire a természet világából szüksége van, azt a piacon veszi meg, azt mások készen szállítják neki.”¹³

3. A FENNTARTHATÓ MŰVÉSZI ATTITÚD

A fenntarthatóság eredeti fogalma tulajdonképpen korlátot jelent. Életünk számos összefüggésében, viszonyulási pontjaiban tehát, be kell tartanunk olyan szabályokat,

¹³Kopátsy Sándor: A modern ember és a természet, Ökotáj Nyitottság 14-15.szám 1997/1., <http://www.okotaj.hu/szamok/14-15/korny1.html> 2019.03.18.

melyekben nem választhatjuk meg szabadon, mit teszünk.¹⁴ Herman E. Daly¹⁵ ún. erős fenntarthatósági kritériuma az, hogy a környezeti korlátokat önmagunkban is be kell tartani, mely csakis új gondolkodásmóddal lehetséges.¹⁶ Ebből kiindulva mondhatjuk, hogy a művész személyiségét, a művészeti alkotást létrehozó folyamatot és az alkotást is, ebben a komplex kontextusban kell értelmeznünk, és fenntarthatónak tekintenünk. A művész, amennyiben létének formája a teremtés, keresi a lehetséges utat, szeretne túlélni, és sajátja, hogy a magasabb szintű felismerésre törekszik. Az átértékelő, kreatív szemlélet mindenképpen ígéretesnek bizonyul, hiszen ennek következményeképpen fordul a természethez, és a hozzá szorosan kapcsolódó ősi misztériumokban találja csak meg, a szükséges éltető energiát.

„Cultural confinement takes place when a curator imposes his own limits on an art exhibition , rather than asking an artist to set his limits.”¹⁷ Robert Smithson

¹⁴ Fleischer Tamás: Fenntartható fejlődés: Környezeti, társadalmi és gazdasági tényezők, MAGYARORSZÁG GLOBÁLIS KÖRNYEZETE 2020-IG Szerkesztette Farkas Péter és Fóti Gábor 2007.192.o. http://real.mtak.hu/3964/1/fleischer_fe-fejl-kor-tar-gaz-tenyezok_kum07.pdf 2019.03.18.

¹⁵Herman Daly közgazdász, (1938-), USA, Szakterülete: Ökológiai közgazdaságtan, [Nobel Prize for Sustainable Development, https://en.wikipedia.org/wiki/Herman_Daly](https://en.wikipedia.org/wiki/Herman_Daly) 2019.03.18.

¹⁶ Herman E. Daly: Ecological Economics and Sustainable Development, Selected Essays Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, UK • Northampton, MA, USA 2007. p.12. http://library.uniteddiversity.coop/Measuring_Progress_and_Eco_Footprinting/Ecological_Economics_and_Sustainable_Development-Selected_Essays_of_Herman_Daly.pdf 2019.03.18.

¹⁷ Robert Smithson: Cultural Confinement, This statement was published originally in the Documenta catalogue as Smithson's Contribution to the exhibition.Reprinted in the October 1972, issue of Artforum Text excerpted from ROBERT SMITHSON: THE COLLECTED WRITINGS, 2nd Edition

4. LAND ART MISSZIÓ, AVAGY SZIMBIÓZISBAN A TERMÉSZETTEL

A Land Art művészek kimennek a természetbe, kapcsolatba lépnek vele, elkészítik alkotásukat, majd magára hagyják. Ebben a folyamatban is érezzük a spiritualitást. Mégis egy olyan példával szeretném közelebbről bemutatni a természetművészet lényegét, melyben a művész, Ivan Ladislav Galeta közvetlen a természetben töltötte életét és itt is alkotott. „Kraj Gornji a neve ennek a helynek. A kraj szónak a horvát nyelvben a szövegkörnyezettől függ az értelme. Jelentheti valaminek a végét, és jelenthet nyitott teret vagy vidéket. A krajolik tájat jelent, az is egy nyitott tér. Ez egy paradox szituáció, amiben tehát a kraj jelenthet véget és jelenthet nyitottságot. Én megpróbáltam kihasználni ezt a szójátékot: nevezetesen, hogy a tájban vagyok, és ott megpróbálok a művészet végére érni.”¹⁸ A Galetával készített interjúból gyönyörűen körvonalazódik számomra, hogy van esélye az embernek ezt az elfeledett összhangot újraéleszteni. Bizonyosságot nyer, hogy a természettel való kapcsolatunkban tudás rejlik, de viszonyulásaink mélysége és minősége teszi azzá. „A természetben nincs hierarchia, minden elem ugyanúgy fontos. Minden mindennel összefügg. Minél mélyebben mész, a varázs annál intenzívebb. Idő a kertben csak akkor fontos, ha várod, hogy valami teremjen. De a termés amúgy is beér, ha nem várjuk. A természet minden része egységes, megismételhetetlen és pótolhatatlan. Különleges módon kell közelíteni hozzá, ügyelve arra, hogy nem lehet megzavarni valamit, ami egy másik részhez tartozik.”¹⁹ – mondja Galeta.

Galeta amikor dolgozik, kommunikál a természettel és a földdel, és nem csak dolgozik, ápolja és táplálja azt. Missziója, kiváló példa az együttműködés és egyensúly megvalósulására. E gondolatok mentén meggyőződése, hogy a Land Art művészei által képviselt, - ha nem is pontosan ily módon, - de vannak közös szegmensei a Galeta-féle összetett eszmeiséggel.

¹⁸ Horváth Gergely – Nagy Róbert: Galeta kertjében – Beszélgetések Ivan Ladislav Galetával. (interjúszövegkötet) 2015. Nagy Róbert: Galeta kertje, Magyar Képzőművészeti Doktori Iskola DLA értekezés, 2015. 8.o. http://doktori.mke.hu/sites/default/files/doktori/ertekezes_nagyrobert.compressed.pdf

¹⁹ Horváth Gergely és Nagy Róbert filmje: Galeta kertje, Interjú Ivan Ladislav Galetával, 2013. <https://youtu.be/0cPxLHY4Uns> 2019.03.19.

„A föld művelése olyan, mint egy jazz improvizáció.”

Ivan Ladislav Galeta

Galeta amikor dolgozik, kommunikál a természettel és a földdel, és nem csak dolgozik, ápolja és táplálja azt. Életének missziója, kiváló példa az együttműködés és egyensúly megvalósulásának, e gondolatok mentén meggyőződése, hogy ettől a mentalitástól a Land Art alkotások létrehozása csak akkor lesz igaz üzenettel töltött, ha ennek misszióját megértjük, megtapasztaljuk, és nem térünk el.

„Mindennek az alapja a humusréteg. Belőle indul ki minden, és benne ér véget minden! Hogy pontosabb legyek: az ég alapja a derű. A derű alapja a humor. A humor alapja a vitalitás. A vitalitás alapja az egészség. Az egészség alapja a humusz. A humusz alapja a Föld. A Föld alapja az Ég. És nincs az a virtualitás, ami ezt ki tudná fejezni. Vagy benne vagy ebben, vagy sem!”²⁰

5. A MAGÁRA HAGYOTT ALKOTÁS SORSA

A természettel foglalkozó és alkotó művész érzékeny a környezetére, és annak folyamataira, szoros kapcsolatot teremt az adott környezettel. Alkotásának folyamatában a természet és ember egysége valósul meg, objektuma, ennek a viszonyoknak a megtestesült harmóniájaként fogható fel. A hagyományos szobrászati anyagok helyett, a természetben adott elemeket rendezi át, ezen anyagok kapcsolatain változtat. Ebben a létrehozó személye megszűnik, de a létrehozott objektum, a befogadót és természetet összekötő kapocsként nyeri el értelmét, sőt mutat túl a tájon. "A land art – ban, egy olyan anti - művészeti program is testet ölt, ami a művészeti intézményrendszerek ellen, a művészeti piac ellen, a múzeumok, galériák tárgyfetisizmusa ellen, illetve a műalkotás, mint dísz tárgy

²⁰ Ivan Ladislav Galeta verse, A verset Handler András fordította (2014. 08. 18.), Nagy Róbert: Galeta kertje, Magyar Képzőművészeti Doktori Iskola DLA értekezés, 2015. 13.o.
http://doktori.mke.hu/sites/default/files/doktori/ertekezes_nagyrobert.compressed.pdf

koncepciója ellen lázad.”²¹ A valóságos környezetbe, természeti vagy városi tér környezetébe létrehozott kisméretű, vagy gigantikus projekt sajátossága, hogy mivel specifikusan a táj adottságaihoz alkalmazkodik, múzeumi közegben nem hogy nem él meg, de teljes mértékben elveszti értelmét. Nem csak a hely szellemétől lesz elzárva, hanem egész egyszerűen a nézői szám is lekorlátozódik, töredéke fogja csak látni. Adott esetben ez több ezerrel kevesebb nézőt is jelenthet. Ez pontosan azt a misszióját teszi semmissé, mely valójában a küldetése.

*„There are also reasons that are particular to the arts: they have a connection to individual and collective experience which can imagine, influence, perhaps even make the world around us. In other words, the arts have a determining effect on culture. As such they should be at the heart of a sustainable worldview.”*²²

Bob Verschueren ökoművészetében, a festészet médiumát cseréli le, a természetben található anyagokra. Munkáit a kiállító térbe helyezve érzi úgy, hogy ezzel magasabb jelentést nyernek. „Ha valaki a levél-anyagot belső térbe helyezi, újként tekintünk rá. Kivéve természetes kontextusából, a levelek megszabadulnak a rájuk telepedő szokásos asszociációktól. Egy zöld téglalap előtt állunk például, majd néhány nap után észrevevessük, hogy megváltozott a színe és a felülete. Az alkotás változik és mozdul, akárcsak egy élőlény... Kezded megérteni, hogy az anyag túlhalad a formai szinten, hogy közvetlenül az életre utal, és egyfajta tükröt állít elénk...”²³

Sok esetben azonban a Land Art alkotásokat csak fotón keresztül lehet bemutatni, mely egy kiterjesztett mezőt teremt meg. Hogy a fényképezés hogyan válik ágenssé, erről

²¹ Hegyi Lóránd: Utak az avantgárdból, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1989., 194.o.

²² Moore, S and Tickell, A ‘The arts and environmental sustainability: an international overview’, D’Art Topics in Arts Policy, No. 34b, Julie’s Bicycle and the International Federation of Arts Councils and Culture Agencies, Sydney, 2014.,p.5.

²³ John K. Grande: Nature-Mirror/Természet-tükör, Random Tree Edition 2015. Fordította: Faluvégi Tünde, László Sándor, T3 Kiadó és nyomda, Sepsiszentgyörgy, Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar https://www.art.pte.hu/sites/www.art.pte.hu/files/files/hirek/2015/03/e-book_john_k._grande-termeszettukor.pdf 2019.03.18.

beszélt Pfisztner Gábor, a Capa Központ Projekt Room termében megrendezett kiállításához kapcsolódó előadásán. A fotó által, - ha az túlmutat a dokumentáló szándékon, - megváltozik akár az egész koncepció, sőt az eredeti alkotás összefüggéseitől eltérően új dimenziót is nyer.²⁴

6. TERMÉSZET A MŰVÉSZETBEN, MŰVÉSZET A TERMÉSZETBEN

6.1.TÁJÉPÍTÉS

Az első köztéri land art alkotás Alan Sonfist (Bronx, New York, 1946-) álmából született, aki emblemikus alakja lett az irányzatnak. A *Time Landscape (Időtájkép)* című kiállítását 2015-ben mutatta be a Szépművészeti Múzeum, amikor az ikonikus mű éppen 50 éves volt. Sonfist munkáját, melyben a még érintetlen természet részletét / mintegy őspark szigete / emelte be Manhattan betonrengetegébe, alapos geológiai, botanikai és helytörténeti kutatásai előzték meg. Amellett, hogy ezzel a művész ökológiai alapú társadalomkritikát közvetít, az új totalitás elérésére törekszik. Az *Időtájkép* valójában a táj múltjának feltárására tett kísérletet.²⁵

A tájépítés fogalmának lényegét, Bardóczi Sándor²⁶ tájépítész, mérnök, közíró gondolatmenetében találtam meg.

„Valószínűleg a mérnöki megközelítésmódok között a leginkább feminim, azaz női princípium, ha teszik: a mindannyiunkban lakozó jin mérnöki kifejezésmódja. Az (anya)

²⁴ Pfisztner Gábor előadása: A kiterjesztett mező, a Land Art és a fénképezés, Robert Capa Kortárs Fotográfiai Központ, 2018. <https://capacenter.hu/esemenyek/kiterjesztett-mezo-land-art-es-fenykepezes-pfisztner-gabor-eloadasa/> 2019.03.18.

²⁵ Varga Bótos Anna: Budapesten a land art élő legendája – Alan Sonfist kiállítása a Szépművészetben <http://artnews.hu/2014/12/21/budapesten-a-land-art-elo-legendaja-alan-sonfist-kiallitasa-a-szepmuveszetiben/> 2019.03.18.

²⁶ Bardóczi Sándor 2009 óta a Magyar Építész Kamara Táj- és Kertépítész Tagozata vezetőségi tagja, szakmapolitikai vonalon tevékenykedik, a Magyar Tájépítészek Szövetségének tagja. 2007-től az epiteszforum.hu állandó szerzője és szerkesztője. <https://www.levego.hu/magunkrol/elnokseg/> 2019.03.18.

földdel, (anya) természettel, ős (anyával), a táji elemekkel, a településsel (amelyek nőlényegűségét egyes nyelvekben még lingvisztikailag is tetten érhetjük) kapcsolatban álló, azokba beleérezni akaró szakma.”²⁷

Mint mondja, az építészetnek szem előtt kell tartania az élhetőség, illetve fenntarthatóság kritériumait, mind gazdasági mind pedig társadalmi tendenciákat figyelembe véve. „Ehhez azonban ezernyi folyamattal és ezek hatásaival szükséges tisztában lennie, hogy az ágazati gondolkodások összességéből egy generalista megoldás születhessen. Még pedig olyan, amely a Pantheoszhoz méltó ám Geát végig tisztelő, és így az „elveszett paradicsomhoz” (modern szavakkal a fenntarthatósághoz vagy másképpen az élhetőséghez), a legközelebb áll.”²⁸

Az építészetben hangsúlyozottan irányadó tehát, hogy a tervezés folyamatában és kivitelezésben, a fenntarthatóságot kell, hogy alapul vegyék. Ez a következő tényezők figyelembe vételével valósulhat meg, ha illeszkedő, kíméletes, környezetbarát, rehabilitáló, takarékos, környezetminőséget emelő, rejtett jelentéstartalmakkal bíró, emberléptékű, élhető és környezetre reflektáló.²⁹

Most, hogy az előzőekben tárgyalt természet és ember szimbiózisához³⁰ visszautaljak, a fenntartható otthon egyik álmát, Konrad Wójcik építészmérnök és belsőépítész, az „Primeval Symbiosis” (Ősi szimbiózis) projektjében látom megvalósulni. Tervei szerint, erdei életterületeket szerves módon telepít, a természet szépségének megzavarása nélkül. A természet közvetlen kapcsolatában, a fákon élő állatok viselkedését, a fa szerkezetét, és a fa, mint menedékhely a ragadozóktól, nedvességtől és időjárástól funkcióját

²⁷Bardóczy Sándor: Hogy mi a tájépítészet? Magyar Tájépítészek Szövetsége, 2012., <http://tajepiteszek.hu/szerintem> 2019.03.18.

²⁸Bardóczy Sándor: Hogy mi a tájépítészet? Magyar Tájépítészek Szövetsége, 2012., <http://tajepiteszek.hu/szerintem> 2019.03.18.

²⁹Bardóczy Sándor: Hogy mi a tájépítészet? Magyar Tájépítészek Szövetsége, 2012., <http://tajepiteszek.hu/szerintem> 2019.03.18.

³⁰ Utalás saját szöveg: Land Art misszió, avagy szimbiózisban a természettel, 12.o.

tanulmányozta. Az oktaéder alakú lakások szinte nyomhagyás nélkül megépíthetőek, és megfelel a természeti energiák felhasználásának, a fűtést és az energiát a nap és a föld biztosítja. Az önálló, organikus konstrukciók földbe szúrt építmények, melyek 2-4 ember lakhatását teszi lehetővé, kényelem és praktikum ötvözésével. Látványában lenyűgözően illeszkedik az erdőképbe, mintha fák lennének a fából készült szerkezetek. Működésük, életkörüik is a fákéhoz hasonló, a földből nyernek vizet, a napból táplálkoznak, műtrágyává alakítják a biohulladékot, és azzal táplálják a talajt. A lakások berendezéseként, a „Cradle to Cradle” által hitelesített bútorokat tervezte Wojcik.³¹ A "Cradle to cradle" elv alapján készült termékeket, zárt körben ellenőrzik. Ez magába foglalja a termék születését, életének végigkísérését. Figyelembe veszik és vizsgálják a gyártás során keletkezett melléktermékek, felhasznált anyagok és termék útját, azzal együtt, ahogy az anyagok, lebomlásukkor visszakerülnek a biológiai vagy technikai körforgásba. „A "bölcstől bölcsőig" koncepció ezen utóbbi szempontok révén hoz újat a tervezésbe: a megoldások heterogenitása és az anyag életciklusának önmagába zárásával.”³²

Ez a projekt nem csak egy lehetőség a megoldásra, de felhívja a figyelmet arra is, hogy a hagyományos módon épített környezetünk bővítésének következménye az erdőirtás.³³

Nyilvánvaló, hogy ez a „nem fenntartható” folyamat, és a környezetbarát otthon megteremtésére sajnos, eddig ez csak egy tervezett, szemléletes látványtervekkel prezentált projekt. De minden bizonnyal célja, hogy felhívja a figyelmet a bevett tervezői gondolkodásmód változtatásának szükségességére, illetve hogy át kell értékelni azt, és az aktuális problémákra új utakat fontos keresni.

³¹ Botás Enikő: Szimbiózisban a természettel - ilyenek lesznek a jövő lakásai?, Life online magazin, 2015., <https://www.life.hu/otthon/20150516-szimbiózisban-a-termeszettel-ilyenek-lesznek-a-jovo-lakasai.html>

³² Wikipedia, Bölcstől bölcsőig https://hu.wikipedia.org/wiki/Bölcstől_bölcőig,

³³ Wojcik, Konrad: Primeval symbiosis – A tree inspired single pole house concept, Outdoor Aesthetics, A cikk tartalma saját fordításban, 2019.03.19., <http://www.outdooraesthetics.org/151127-primeval-symbiosis-pole-house/> 2019.03.19.

Jelenleg hazánkban, még a város rehabilitáció kérdése is alapvető problémákkal küzd, melyre egy erről szóló tanulmány is rávilágít. A társadalmi fenntarthatóságot szolgáló rehabilitációs beavatkozások, nem valósíthatók meg a tervezésben részt vevő szakmacsoportok együttműködése nélkül, és az érintett társadalmi csoportok kapcsolatai nélkül. „A megvalósítás lehetőségeit adják a létező szabályozások társadalmi hatásvizsgálatai, a szabályozások társadalmi összefüggéseinek, az érintett és érdekelt szereplőknek a tervezésbeli integrálása, egy ún. integrált rehabilitációs tervezési gyakorlat, szakmai kooperáció megteremtése. Mindez a tervezés új funkcióit, a hatalmi és a társadalmi szféra közötti közvetítés valóságos mechanizmusait, vagyis a tervezés modernizációját, a társadalmilag megalapozott tervezés gyakorlatát eredményezné.”³⁴

6.2. ENVIRONMENTAL ART

Az *environmental art* gondolkodásmódjában, mindenképpen, egy mindenre kiható komplexitást láthatunk. A természet megközelítésében szerepet játszik a kultúra, a történelem, az ökológia, a szociológia és a politika is, mely a fenntarthatóság kérdéseinek kezelésére irányul. Párbeszédet és vitát folytat a környezetvédelmi és kulturális döntéshozókkal, ezáltal a művész, az együttműködés elvét is képviseli.

„An irrepressible human activity, art is a universal and abiding response to the world around us. The relationship between art and the environment is profound. Often nature plays the part of the muse, inspiring content and commentary, and artists may make their art using materials from the natural world. Just as often the environment is considered a central part of our national cultural heritages.”³⁵

³⁴ Kovács Zoltán - Szirmai Viktória: Városrehabilitációs beavatkozások és a térbeli társadalmi kirekesztés: A társadalmilag fenntartható városfejlődés budapesti lehetőségei, *Tér és Társadalom* XX. évf. 2006. 1: 1–19 17.o., http://geogr.elte.hu/TGF/TGF_Cikkek/kukely.pdf

³⁵ Moore, S and Tickell, A ‘The arts and environmental sustainability: an international overview’, *D’Art Topics in Arts Policy*, No. 34b, *Julie’s Bicycle and the International Federation of Arts Councils and Culture Agencies*, Sydney, 2014.,p.5.

A környezetszobrászat megnevezését tekintve, a *land art*, az *arte povera*, és az *ecological art* gyűjtőfogalmaként szerepel. Megvalósulásában kulcsfontosságú, hogy számos létrehozott projekthez, a természeti környezetet használja erőforrásként, melyben a mű, a természet szerves részévé válik. Szobrászatának anyagában a föld, a növényzet, a víz, a fény és a levegő is szerepet játszik, később a városi táj, az urbánus és technikai felületek is megjelennek. A természet anyagaiban és annak változó folyamataiban pedig a spirituális, mély kapcsolatot keresi. Az interdiszciplináris irányzat tehát, tudományos és egyben filozófiai gondolatokat is hordoz. Válaszként a természetes környezettel való harmónia hiányára, és szembefordulásként a hagyományos szobrászati gyakorlatokra is értelmezhető, az 1960-as évek végén, '70-es évek elején megjelenő irányzat kialakulása.

Robert Smithson (1938. január 2. – 1973. július 20.) amerikai *land art* művész útja, az expresszionista festészettől, a fotográfián át jutott el a *land art*-ig. A *site-specific art* néven említett mozgalom kezdetét, az 1968-ban, a New York-i Dwan galériában, „Earthworks” című installációinak bemutatására datálják. A munkákat, - eredeti méretük miatt, - lehetetlen volt a kiállítói térbe helyezni, ezért főként fotókon, eredeti környezetükben voltak láthatóak sziklák, fatönkök, ásványok dokumentációi. Ezt követően lépett ki a valós természetbe, és a tájban kezdett foglalkozni a természet kínálta anyagokkal.³⁶ „Felfogásában a szobor, a nagy természeti környezet részeként, de annak emberi kéznyomokkal, alakító szándékokkal, jelentéstani interferenciákkal megkülönböztetett részeként „működik””.³⁷

„I am for an art that takes into account the direct effect of the elements as they exist from day to day apart from representation.”³⁸

Robert Smithson

³⁶ Wikipedia, Robert Smithson https://hu.wikipedia.org/wiki/Robert_Smithson 2019.03.18.

³⁷ Wikipedia, Robert Smithson https://hu.wikipedia.org/wiki/Robert_Smithson 2019.03.18.

³⁸ Robert Smithson, Cultural Confinement, This statement was published originally in the Documenta catalogue as Smithson's Contribution to the exhibition. Reprinted in the October 1972 issue of Artforum Text excerpted from ROBERT SMITHSON: THE COLLECTED WRITINGS, 2nd Edition

Az *environmental art* számos művésze a vizet, mint illúziós eszközt meríti a természetből, mellyel az életenergia áramlását és a néző számára interaktív mozgást idéz elő. Összekeveri érzékeinket, miközben úgy érezzük, a természet fölött hatalmat gyakorolunk. A vízen sétálhatunk, elárasztott terek sötét rejtélyeivel szembesülhetünk, felszíne alatt képesek vagyunk lélegezni, de veszélyein, ily módon felül is kerekedünk.

Ennek „lélegzetelállító példáját hozta létre Daniel Valle építész, akinek monumentális építménye magában foglalja a folyékonyság fogalmát, és felhívja a figyelmet a változó tengeri szintekre. A szándékosan instabil pavilonban járhatunk a tengerszint fölött, vagy az alatt. Az építész arra törekszik, hogy felhívja a figyelmet az éghajlatváltozás következtében, az óceán és a tengerparti környezetben bekövetkező változásokra.”³⁹

Daniel Valle, Madridban működő építészirodájának több munkájával megismerkedve láthatjuk, hogy tevékenységének szemléleti alapja, a fenntarthatóság. *Mapo Landscape Design* 2014-es projektjében, hasonló elgondolással találkozhatunk, mint Alan Sonfist, *A jövő Időtájképe* című munkájában, melynek lényege, hogy a betonrengeteg kellős közepében, egy őserdő sziget létrehozásával hívja fel a változás szükségességére, gyakorlatilag a természet egy részének ökológiai képét integrálja, a rideg és szürke városi környezetbe. A *Mapo Landscape Design*, egy olyan városképet irányzott meg, melyben a mesterséges építmények között, mely nevezetesen a Mapo Cultural Park (Mapo-gu, Seoul. South Korea) területén, öt új kert beillesztését javasolja, illetve tervezi. A tervezésben megőrzi a helyi adottságokat, de a kertek beépítésével, a természeti terület urbanizációján dolgozik. Az új városi parkot nem csak a megújuló energiával, egyéb innovatív elgondolásokkal is kiegészíti, hogy a kulturális eseményekben forgalmas helyszínt kényelmesebbé tegye.

Egy másik projektjében is a természeti közeg integrálását tűzte ki célul, melyben parkolási területhez, kulturális teret is alkotott. A projekt Seongbuk-gu, Seoul, South Korea

³⁹ Inhabitat, Expo 2012 Yeosu Dél - Korea 2016. <https://inhabitat.com/intentionally-unstable-water-pavilion-lets-visitors-walk-on-water/?variation=c> 2019.03.18.

városában valósult meg, 2016-ban. Ennek a javaslatnak az alapvető célja a Jeongneung-dongban lévő jelenlegi nyilvános parkolási rendszer átszervezése és újjáélesztése annak érdekében, hogy új és vonzó hely legyen a polgárok számára. Azzal a céllal tervezett, hogy egy olyan épületet hozzon létre, amely képes az összes szükséges buszparkolóhely elhelyezésére, elkerülve a zajt és a füstöt, ezen kívül, hogy elérje a létesítmények és a kert felhasználóit. Szem előtt tartotta a város látványos részeit, és kultúrájával egységet alkotott. Ennek megvalósulása érdekében az ötlete az volt, hogy minden belső teremből látványos kilátást nyújtson a hegyre, valamint hogy az építmény tetején rendezett nagyszabású kertet biztosítson, amely összeköti a polgárokat a természettel és a kultúrával. A projekt célja a nyilvánosság különböző formáinak biztosítása. A költészet és más kulturális tevékenységek különböző környezetekben gyakorolhatók; belső terekben, nyilvános téren vagy a kertben. Végül egy olyan átvezető épület létrehozását valósította meg, amely lehetővé teszi a polgárok számára, hogy a patak szintjétől a Bomun Road szintig végigsétáljanak.⁴⁰

Christo és Jeanne-Claude ikonikus jelentősége az environmental art – ban rendkívüli. Művészetük nem csak magában foglalja az előzőekben tárgyalt „Land art-misszió”-t, egymással és a művészeti projektek létrehozásában az együttműködés mintájául szolgál.

Első munkájuk Olaszországban, több mint 40 éve, a „The Floating Piers”, 2016-ban fejeződött be. A csillogó sárga anyaggal borított terület, egy mérföldön keresztül halad a gyalogos utcákon, 220 000 polietilén kockából álló moduláris úszó dokkoló rendszer lehetővé teszi a látogatók számára, hogy végigmenjenek rajta. Az ideiglenes stégek összekötik a tóparti Sulzanot a Monte szigettel, majd az idilli San Paolo szigetig sétálhatnak tovább. A stégek azonban olyanok a művész szerint, mint egy vízágy, hullámvágásuk átveszi a víz mozgását, annak az illúzióját keltve, mint mikor egy hajó elhalad

⁴⁰ Daniel Valle Architects, <http://danielvalle.com/work.aspx> 2019.03.18.

mellettünk. „A látogatók csak mezítláb mehetnek végig rajta, mert ez hozza meg a szexi élményt” – mondja Christo.⁴¹

„Mint minden projektünk, a „The Floating Piers” teljesen ingyenes és elérhető a nap 24 órájában, az időjárás lehetővé teszi. Nincsenek jegyek, nincsenek kapuk, nincsenek akadályok és nincsenek tulajdonosok. A Floating Piers az utca kiterjesztése, és mindenkihez tartozik. ” - mondja Christo.⁴² A kiállítás 16 napig tart, majd minden része ipari újrahasznosításra kerül.

6.2.1. A TÜKÖR, MINT INSTALLÁCIÓ

A „tükör a világunkra”, „tükör az égre” jelentőséggel bíró szimbólum körüljárását, a fenntartható attitűd meghatározásához kapcsolódóan, elengedhetetlennek tartom. „...Az absztrakt művészetnek és ezen belül kifejezetten a szobrászatnak ezt figyelembe kell vennie: a néző a saját testével és saját emlékezetével közeledik a műhöz. A kettő pedig összejátszik a szemlélés folyamatában. Engem az érdekel, hogy mi történik a mű jelentésével, ebben az egész folyamatban: miközben a test és az emlékezet végigsétálnak, átjárnak egy adott alkotást valami történik, valami megváltozik.”⁴³

Anish Kapoor

⁴¹ Bagó Tünde, Élet sója blog, Próbáld ki a vízen járást Észak-Olaszországban!, 2016. <https://eletsoja.cafeblog.hu/2016/03/08/probald-ki-a-vizen-jarast-eszak-olaszorszagban/> 2019.03.18.

⁴² SA Rogers, filed under Installation & Sound in the Art category, Weburbanist, urban-art. <https://weburbanist.com/category/urban-art/installation-sound/> 2019.03.18.

⁴³ Dorqa, LeltArt: Anish Kapoor, a dacos örült, 2016. <https://gittegylet.com/2016/01/10/anish-kapoor-a-dacos-orult-leltart/> 2019.03.18.

„A buddhizmus szerint az ember létét a tükör által visszavert fényhez lehet hasonlítani. Talán ez a megközelítés, amely legjobban felhasználható a valóság szerkezetének, működésének érzékeltetésére.”⁴⁴ A valóság és az illúzió határai mindenképpen elmosódnak, a tükör ajtót nyit a valóságos tér határain, új, nem valóságos terek keletkeznek, melyek a szem számára teljesen valóságosnak tűnnek, és a mű egyenrangú alkotórészévé válik az objektum, a tér és adottságai, a néző, a köztük lévő viszony és annak esetlegessége. A mű lényegében jelenlétünkben, annak aktív közreműködésével kel igazán életre. Érezhető, hogy a tükör fogalma, számos megközelítést felvet, és az az adott kontextusban értelmezendő. Nézzük, mint szimplán tárgy, téri elem, illúziót keltő objektum, de az ember és különféle viszonyulásai, akár kulturális, pszichológiai, és asszociatív összefüggésekben is. Ettől kezdve, akár azt is el tudjuk képzelni, hogy a Sky Mirror, metaforája lehet egyfajta csillagkapunak is, mely átjárót biztosít egy teljesen más univerzumba. A szingularitás elvének vetületében,- mely végtelen görbület a téridő kontinuumban, - valóban hordozza az elnyeléstől való félelmet, de ebben a tekintetben a technológiai szingularitás is felmerül benne, mint egy olyan előre jelzett pont a civilizáció fejlődésében, melynél a technológiai fejlődés annyira felgyorsul, hogy a jelenkori emberek nem képesek azt teljesen megérteni és megjósolni.⁴⁵ Mindezzel a veszélyt hordozó mélységgel egy időben, minthogy fekete-fehér lyuk, és nem csak fekete, az átjárás lehetőségét mindenképpen megnyitja.⁴⁶

⁴⁴ Eifert János: JUHÁSZ LÁSZLÓ: TÜKRÖZŐDÉSEK c. kiállításának megnyitó szövegéből, 1061 Budapest, Andrássy út 45. 2012., <http://eifert.hu/blog/?cat=30&paged=2>

⁴⁵ Wikipedia Technológiai szingularitás, 2019. https://hu.wikipedia.org/wiki/Technológiai_szingularitás 2019.03.18.

⁴⁶ Püspök Anita: Martin Heidegger: A műalkotás eredete című munkájában kifejtett művészetelméleti megközelítés alkalmazása, ANISH KAPOOR Sky Mirror című alkotásának elemzéséhez, Kapos, 2017.12.27. 3.o

A tükrözött ég objektuma, képes „nem anyag”-ként működni, olyan környezetben álcázható, hogy úgy tűnik, mintha egy lyuk lenne a térben. Egyszerre szolgálja az ürességet és a mindenséget, az illúziót és a valóságot. A monumentális objektum mellett senki sem mehet el anélkül, hogy ne lenne részese. Tükröt mutat a jelenre, a „vedd észre, azt, ami van” megszólítással. Ezzel, a globális kérdések szükséges felvetésének és még szükségesebb megválaszolásának tükreként hat.

A Sky Mirror szó szerint, a földre hozza az égboltot, mellyel minden égi dolgot megmutat. A tükör mindeközben időtől és mozgásoktól függetlenül narratív szerepet tölt be, láttat, elenged, megőriz és emlékeztet. Diskurzus jön létre köztünk és az ég között.⁴⁷

6.3. LAND ART

„A *land art* teljesen különböző formát nyert Amerikában és Európában. Az amerikaiak a tájban az emberi tevékenységtől érintetlen, utolsó tiszta anyagot vélték megtalálni. Az érzékenyebb, a talajban és a növényzetben is nyomot hagyó tájátalakítás az európai érzékenységhez kötődik, s különösen az angol művészetben jelentkezik.”⁴⁸

Richard Long

A Land Art művészete nem más, mint a természetben létrehozott hagyományos tájkép átlényegülése. A perui Nazca-vonalakra emlékeztető monumentális természeti művek, az *earth art irányzat* természeti környezetben megalkotott, téri installációi. Kapcsolódott a természetvédő mozgalmakhoz, és szembefordult a művészet kereskedelmi terméké

⁴⁷ Püspök Anita: Martin Heidegger: A műalkotás eredete című munkájában kifejtett művészetelméleti megközelítés alkalmazása, ANISH KAPOOR Sky Mirror című alkotásának elemzéséhez, Kapolcs, 2017.12.27. 4.o.

⁴⁸ Richard Long, https://hu.wikipedia.org/wiki/Land_art, 2019.03.18.

válásával. A természetbe való menekülésben közrejátszott tehát, a művészet fennmaradásáért, és az idegenné vált természet következményei ellen vívott harc. Ezen túl, szellemiségében közvetítette az emberiség otthonának, a Föld jelentőségét, és képviselte az állapotával kapcsolatos aggodalmat.⁴⁹

„Bármennyire is ősi jelenség a természetművészet, a kultúra vélt önállósulásával saját nevet kap, mint a képzőművészet egyik nagy ága, és mint ilyen, összefügg az alkotást önmagában hordozó test- és környezetművészettel, miközben nyitott más gondolatok felé is. A filozófia, a tudományok nézőpontjai találkoznak benne a kultúrák és a környezet problémáival. Figyelmeztetve, hogy hyper-technológiákkal áthatott korunkban is alapvetően a természet és az ökoszisztéma részei vagyunk.”⁵⁰

A *Land art* jelentős művelői: Christo (1935), aki a land art és az installáció műfajok határterületein dolgozott⁵¹, Walter de Maria (1935), Michael Heizer (1944), Dennis Oppenheim, Carl Andre, Robert Smithson, George Trakas(1944), Richard Long, Robert Morris.⁵² A nemzetközi művészeti mozgalmat earth art-nak és land art-nak is nevezik, földművészet illetve tájművészet jelentéssel. Szellemiségében a minimal art-ból alakult ki, de kapcsolatban áll a conceptual art-tal, melynek lényege, hogy szakítanak a szobrászat hagyományos módozataival, helyett a természetben végeznek változtatásokat, annak természetes közegében hagyva azt. Kezdetben, a kiállító térbe jelentették meg a természetből merített elemeket. Walter de Maria egy alkalommal, 500 köbméter földet állított ki. Munkáival a keleti filozófiai hangsúlyt, a minimalizmus egyszerűségére irányította, melyben a természet belső aspektusai is jelentést nyertek.⁵³

⁴⁹ Wikipedia, Land art, 2018. https://hu.wikipedia.org/wiki/Land_art 2019.03.18.

⁵⁰ Ütő Gusztáv: További madártollak című cselekményműve, Kis gesztusok | Természetszövetség | Öko-Avantgárd, Műcsarnok kiállításához, Budapest, 2016.

⁵¹ Christo művészetéről bővebben, jelen szakdolgozat 24.o.

⁵² Artpool, <http://www.artpool.hu/Research/fogalom/landart.html> 2019.03.18.

⁵³ The art story, <https://www.theartstory.org/artist-de-maria-walter.htm>

Számos művész felhagyott később a kiállítótér korlátozott adottságaival, és mint ahogy Robert Smithson tevékenységénél is láttuk, a természet közegébe vonultak ki. A civilizációtól távoli vidékeken, hosszú ideig tartó, kemény munkával készülnek el ezek a művek. Az emberi dimenziókat meghaladó, óriási természeti építményekről, rendszerint fotókat állítottak ki, mivel a közönség nagy része a valóságban szinte egyáltalán nem láthatta. Bár tudatosan dolgoztak a művészeti piaccal szemben, és elfogadott volt, hogy ezekért a művekért nem akarnak ellenértéket, ezzel szemben a kurátorok és maguk az alkotók is, elismerték természetművészetüket.⁵⁴

Andy Goldsworthy (1956), brit *land art* művész, a természetes anyagokkal és az idő múlásával kapcsolatos hely specifikus létesítményeiről ismert. Goldsworthy szobrászművészként és fotósként dolgozik, sziklákból, jégből, levelekből, vagy ágakból létesíti természeti alkotásait. Tudva, hogy a táj megváltozik, dokumentálja azt. - Nem a művészetről van szó - magyarázza.⁵⁵

“It's just about life and the need to understand that a lot of things in life do not last.”⁵⁶

Andy Goldsworthy

A természet világa, számára a mélyebb megértést jelenti. Azt mondja, hogy az ember nem különbözik a természettől, hanem inkább egy megmagyarázhatatlan része. Lírai világából eredően, munkájában a természeti színek összhangjára, és egyfajta minimalista esztétikára támaszkodik. Keze alatt a kövek, sziklák, ágak, gallyak, levelek és jég, gondosan és

⁵⁴ Art & Antiques Magazin:Land Art: Earthworks that Defined Postwar American Art, Author: Art & Antiques Magazine, Art & Antiques Worldwide Media, LLC | Publish Date: April Wilmington, 2012.

⁵⁵ Artnet, <http://www.artnet.com/artists/andy-goldsworthy/> 2019.03.18.

⁵⁶ Artnet, <http://www.artnet.com/artists/andy-goldsworthy/> 2019.03.18.

türelmesen kerülnek elrendezésre, különféle ismétlődő motívumok felhasználásával, mint például kígyózó vonalak, spirálok, körök és lyukak. Goldsworthy munkájának központi eleme az idő múlása és az anyag végleges felbomlása. Az állandóan változó világ tükreben meg kell értenünk, hogy semmi sem örökkévaló. Goldsworthy-t foglalkoztatja a föld, melyen dolgozik, és amely magában foglalja az emberi népességet. Fontosnak tartja, hogy elismerjük a hely gazdag történelmét és a különböző kapcsolatokat, amelyekkel az emberek kapcsolatban állnak a földdel.⁵⁷ Ahogy azt mondta: "Az emberek még akkor is jelen vannak, ha már nincsenek ott."⁵⁸

*„In the nature of things:
Art about mobility, lightness and freedom.
Simple creative acts of walking and marking
about place, locality, time, distance and measurement.
Works using raw materials and my human scale
in the reality of landscapes.

The music of stones, paths of shared footmarks,
sleeping by the river's roar.”⁵⁹*

Richard Long⁶⁰

⁵⁷The Art story: Andy Goldsworthy, 2019 THE ART STORY FOUNDATION
<https://www.theartstory.org/artist-goldsworthy-andy.htm> 2019.03.18.

⁵⁸The Art story: Andy Goldsworthy, 2019 THE ART STORY FOUNDATION
<https://www.theartstory.org/artist-goldsworthy-andy.htm> 2019.03.18.

⁵⁹ Richard Long, artist, <http://www.richardlong.org> 2019.03.18.

⁶⁰ Richard Long, artist (1945-) Bristol, U.K. land art artist

6.3.1. LAND ART REFLEXIÓK MAGYAR VONATKOZÁSAI

„A természet a természetművészet révén csak ideig-óráig gazdagodik,...Meghozza-e a természettel való foglalkozás azt az élet-bizalmat, mely elfogadja a mulandóságot és az ebben rejlő végtelenséget? A természetet egyetemességében tekintve képesek vagyunk-e felszámolni a kizsákmányolását? Vagy megismételni egy patakpart díszítést? Az elfeledett rítusok, a természet archeológiáját gyakorló vagy természetvizsgáló tudományok és a humaniorák széles köre szerint igen, hiszen a természet is ezt teszi.”⁶¹

Magyarországon, az 1970-es évektől jelentek meg, inkább csak kísérleti jellegű, esztétikai kiterjesztésű land art alkotások, és ezek is magyar sajátos jegyekkel bírtak. Egyes alkotásokban ősi, népművészeti motívumok kerültek a táj kontextusába, mint például Keserű Ilona: *Tapasztott formák* c. reliefjén. E mellett az ironizáló, politikai áthallás is gyakori, mint Pinczehelyi Sándor: *Csillag* című alkotásában, ahogy a kőből kirakott ötágú csillagban a két szimbólum ütközik. Egyes művészek a tájat csak koncepcióban teremtették újra pl. Bak Imre: *Képzelőerő gyakorlat*, Hencze Tamás: *Underground-projekt*. Pauer Gyula: *Villányi Pszeudoreliefe* pedig, a valóság és illúzió, a folytonosság és az átalakulás, a természet és művészet viszonyáról vetett fel kérdéseket.⁶²

Jelentősebb alkotások:

Pauer Gyula: *Villányi Pszeudorelief*, Konkoly Gyula: *Tűz a hóban*, Halász Károly: *Smithson emlékére*, Szentendrei Vajda Lajos Stúdió szabadidő-művészete, pl. a Duna-parti Föveny-grafikák, Bukta Imre akciói, Bak Imre: *Képzelőerő gyakorlat*, Hencze Tamás *Underground-projekt*⁶³

⁶¹ Ütő Gusztáv: *További madártollak* című cselekményműve, Kis gesztusok | Természetszövetség | Öko-Avantgárd, Múcsarnok kiállításához, Budapest, 2016.

⁶² Artportal, Land art Magyarországon, <https://artportal.hu/lexikon-szocikk/land-art-magyarorszagon/> 2019.03.18.

⁶³ Wikipedia https://hu.wikipedia.org/wiki/Land_art 2019.03.19.

„A természet végtelen változatossággal nyilvánítja meg erőit, térbeli és időbeli határok nélkül. Minden kultúra kiindulási pontja az ember és természet közvetlen kapcsolatának megértési, és leképezési kísérlete. Mindez végtelen formai változatban történhet meg, de mégis univerzálisan értelmezhető.”⁶⁴

Péter Alpár

Hazánkban a fenntarthatóság köré épített eszmék, még ma is gyerekcipőben járnak. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy nincsenek művészek, akik ne lennének érzékenyek és kellőképpen felkészültek, globális ismerettel és tapasztalattal rendelkezőek, inkább azt, hogy az értő és befogadó közeg száma aránylag csekély, és a befogadás mélysége viszonylag alacsony mértékű. A művészi érzékenység ugyan kapcsolódik a fenntarthatóság eszmeiségéhez, de a feladat leginkább mostanság a felhívás, tudatosítás megszgyén kell, hogy mozogjon. Számomra kiemelkedő példája a magyar irányzatnak, Péter Alpár, aki finoman ötvözi - a magyar land art-ra jellemző – ősi motívumokat, a természet anyagaival, és mindezzel összhangban, hordozza az ősi spiritualitást is.

INTERVENCIÓK

„...egyszerű jeleket kerestem szűkebb környezetemben,...A jelek, rajzolatok kiválasztásánál fontos szempont volt, hogy közvetlen kapcsolatot érezzek egy jel és egy természeti forma, vagy energia megnyilvánulás (villámlás, hullámlás, szélfújás) között. A kapcsolat által más kultúrkörök képviselői számára is értelmezhetővé válhat a jel, vagy más idegen táji környezetben is felfedezhető, feltételezett természeti megfelelője. Egy időtlen diszkurzivitás természet, ember és kultúrák között.”⁶⁵ – írja Péter Alpár (1976-) vizuális művész, az Intervenciók (2014) című projektjéhez.

⁶⁴ Péter Alpár (1976-), vizuális művész, Intervenciók műleírás, 2014., INTERVENCIÓK, Global Nomadic Art Project, Dél-Korea, <http://peteralpar.ro/portraits/> 2019.03.18.

⁶⁵ Péter Alpár (1976-), vizuális művész, Intervenciók műleírás, 2014., INTERVENCIÓK, Global Nomadic Art Project, Dél-Korea, <http://peteralpar.ro/portraits/> 2019.03.18.

6.2. RECYCLED ART

Miről is van szó? Vannak, akik szemetet használnak az alkotáshoz. Hogy művészeti szempontból értékelhető e, ez sokak fejében kérdés. Azt gondolom, csakis attól függ, hogy kultúránk „hol tart”.

Általában a művészeti gyakorlathoz kapcsolódik, amely egy bizonyos ötlet közvetítése érdekében, a mindennapi életben eldobható tárgyakat használja. Az újabban Junk Art - nak nevezett irányzat, nyomon követhető Robert Rauschenberg úttörő munkájában, és a fiatal brit művészek alkotásain (például Damien Hirst és Tracey Emin) keresztül. Amit itt ki kell emelni, hogy olyan tárgyak hasznosításáról van szó, melyek – majdnem olyan formában, mint valaha, - egy művészeti alkotásban élnek tovább. Az alkotás koncepciója tehát, az új céllal történő „összeszerelés”, mely szellemiségével az aktuális tendenciát tükrözi.

A Recycled Art, társadalmi és kulturális valóságunk különböző területein jelenik meg. Számos kiviteli alakja van, amely a szociális, a média, az oktatási alkalmazott művészet és végül a politikai aktivizmus síkjain is átnyúlik. Fel kell viszont tennünk a kérdést, hogy az így módon előállított, és a szociális médiában (Facebook, Instagram, Pinterest) rendkívül gyorsan elterjedt kézműves munkák, nevezhetők e úgymond művészeti alkotásnak. Egy másik, az oktatási alkalmazott művészetek területén vált szinte szinonimájává, hogy a gyerekeket a kreativitás és művészet világába, a társadalmilag elfogadott diskurzusokból származó anyagokon keresztül vezessék be. Az alkalmazott művészetek és kézművesség formái, évszázadok óta része az oktatásfejlesztésnek, és kedvező eredményeket mutat.

Fenntartható művészetként viszont globális szerephez kell, hogy jusson. A kortárs művészet gyakorlatához, van egy másik koncepció, amely segíthet az újrahasznosított művészet jelentésének feltérképezésében. Sokszor, a projekt és az újrahasznosítás maga is kiindulópontja lehet egy művészi kifejezésnek. Talán az egyik legutóbbi ilyen jellegű paradigmatis projekt a Velencei Művészeti és Építészeti Biennálén történt 2016-ban. Alejandro Aravena chilei építész, egy olyan létesítményt hozott létre, amely kifejezetten a

biennáléra épült. Olyan anyagokból készült, mint például fémhulladék és használt kijelző panelek. A művész 90 tonnás installációja, a globális kérdésekre vetít rá.

A Recycled Art, Trash Art vagy Junk Art fogalmához tehát ez az út vezet, mely először a művészeteken kívül került a fenntartható termelés és a gazdaság területére. Napjainkban számos művész is alkalmazza, azzal a céllal, hogy a papír, fém, műanyag és egyéb anyagok, tárgyak felhasználásával a kortárs problémára utaljon. Az újrahasznosított művészet globális elterjedése, - hogy a kreatív folyamaton belül nézzük az aktivizmus aspektusát, – mindenképpen és csakis a művészeti paradigmaváltással érhető el.⁶⁶

7. A FENNTARTHATÓSÁG PEDAGÓGIÁJA

Ezen a területen, az oktatáspolitikai felől is el kell, hogy induljunk, mely szerint a fenntarthatóság pedagógiája magában kell, hogy foglalja az oktatási módszertan innovációját, a tananyag összetételét és tartalmi modernizációját. Mindezzel együtt, ki kell, hogy terjedjen a sajátos nevelési igényű tanulóakra, az iskolarendszeren belüli kommunikációs technika elérhetőségére, fejlett használatára az oktatási és tanulási tevékenységen belül, és a helyi közösségekkel, illetve szülőkkel fenntartott kapcsolatokra is. Világszerte és Magyarországon is, a fenntarthatóság oktatási gyakorlatának alapja, a környezeti nevelés, mely alapvetően fontos szempontokat tart szem előtt. Az adott társadalmi és gazdasági területekre vonatkozó oktatási tartalmak mellett, a gyermekek nevelése kiterjed a fenntarthatóságra, mely érdekében a jövőért való személyes felelősségét építi.⁶⁷

⁶⁶ Widewalls, One Man's Trash is Another Man's Recycled Art, <https://www.widewalls.ch/what-is-recycled-art-meaning/> 2019.03.18.

⁶⁷ Havas Péter: A fenntarthatóság pedagógiai elemei, Pedagógiai folyóiratok, Új pedagógiai szemle 2001/9 1.o.

„Erős meggyőződésünk, hogy a természeti környezet biztosítja a legközvetlenebb hozzáférést emberi természetünkhöz azáltal, hogy a teljes ökoszisztéma figyelembevételével fenntartható és értelmes megoldásokat kínál.”⁶⁸

7.1. KÖRNYEZETI NEVELÉS ITTHON ÉS KÜLFÖLDÖN

„Ha egy gyereknek mindig azt kell tapasztalnia, hogy a felnőttek mindenben többre képesek, soha nem lehet kellő önbizalma. Márpedig ez mindig nagyon fontos volt, és egyre fontosabb lesz. Nincs hasznosabb szülői feladat, mint a gyerekekkel gombát, gyógyfüvet keresni.”⁶⁹

Az empirikus kutatások adatai mégis azt mutatják, hogy a környezeti nevelés túlnyomórészt a természettudományos tantárgyakon belül, mint biológia, kémia, földrajz és fizika óráin történik. Ezzel szemben, a környezeti és fenntarthatósággal kapcsolatos tudásanyagot, a humán tárgyak tartalmazzák, ilyen az anyanyelv, a történelem, és az idegen nyelvek. Remélhetőleg és láthatólag, a környezeti nevelés területei átalakulóban vannak, új formái egyre nagyobb teret nyernek. Ezt tapasztaljuk az új tantárgyak, szakkörök, erdei iskola, jeles napokhoz köthető események, tematikus táborok szerepkörében. Elterjedésük nem csak nagymértékben segíti a környezeti nevelést, de a pedagógus és tanuló közötti kapcsolatot is építi. Hatással van a pozitív oktatási légkörre és annak kultúrájára. Az újonnan tapasztalt projektek, megváltoztatják a gyermekek motiváltságát, érdeklődési irányultságát, és nagymértékben befolyásolják a tanuláshoz való

⁶⁸ Rogers Személyközpontú Oktatásért Alapítvány, Aura Sviluppo Sostenibile & Isoropia d.o.o.: Szükségletelemzés, <file:///C:/Users/Felhasználó/Downloads/CONNAT%20RF%20Hu%20vegleges.pdf>

⁶⁹ Kopátsy Sándor: A modern ember és a természet, Ökotáj Kiadja a Kulturális Innovációs Alapítvány
<http://www.okotaj.hu/szamok/14-15/korny1.html> 2019.03.19.

készséget, az élethez szükséges kreativitást. Ilyen, a helyi problémákhoz köthető projektek a leghatékonyabb eszközei a környezeti nevelésnek.⁷⁰

„Mindenfajta nevelés szükségképpen környezeti nevelés is, mivel átülteti a felnövekvő generációkba azt a módot, ahogy az adott kultúra bánik a környezetével. Ha egy társadalom a folyókban, hegyekben, erdőségekben felismeri léte alapját, akkor igyekezni fog, hogy ezeket az értékeket megőrizze.”⁷¹ Az a gyermek, aki csak rövid távú céljait elégíti ki, maga alatt vágja a fát, utódainak azt a gondolkodásmódot fogja továbbadni.- mondja Havas Péter. „Ezzel egy fenntarthatatlan folyamat indul el. A civilizáció szemében a természet, az élőlények többé nem partnerek, hanem olyan dolgok, amelyekből hasznot lehet húzni.”⁷²

Ez a szemlélet, nyíltan és rejtve is, jelen van az oktatás minden szintjén. Az iskolai évek alatt rengeteg szó esik arról, hogy mi mindenre használhatóak a természet adományai, azonban még szinte említésre sem kerül, hogy mindezen javak előteremtésében, fenntartásában milyen felelőssége van az embernek. A másik probléma, hogy az oktatás során a természettel, élővilággal kapcsolatban szinte csak absztrakt, akadémikus fogalmak bukkannak fel, amelyek nélkülözik azt a motivációs erőt, hogy a természet jelenségei nagymértékben meghatározzák életünket.⁷³

„Noha a környezeti nevelés alapvető célja a világ minden táján egy és ugyanaz – az emberek, kiemelten a fiatalok tudatosságának kialakítása a minőségi környezet megóvására, az ennek elérésére kialakult nevelési módszerek és elméletek

⁷⁰ Havas Péter: A fenntarthatóság pedagógiai elemei, Pedagógiai folyóiratok, Új pedagógiai szemle 2001/9 3.p.

⁷¹ Fien, J.: Oktatás a fenntartható jövőért. A környezeti nevelés Európában. Szerk: Havas Péter. Körlánc, 1999. 7–39. p.

⁷² Fien, J.: Oktatás a fenntartható jövőért. A környezeti nevelés Európában. Szerk: Havas Péter. Körlánc, 1999. 7–39. p.

⁷³ Varga Attila: Országos Közoktatási Intézet Program- és Tantervfejlesztési Központ, Környezeti nevelés és felnőttoktatás 1. Bevezetés, 2009. 1.p.

természetszerűleg különböznek. A tagállamok eltérő nemzeti és helyi hagyományai, valamint a problémákkal szembeni érzékenység által meghatározott szükségletek adják a lehetőségeket és módszereket, melyek így mindenhol mások az Európai Unióban.”⁷⁴

A holland a legboldogabb gyermek a világon...

Balogh Valéria tanulmányában, nem csak szakmailag, de személyes tapasztalatokkal is átítatva foglalkozik a holland oktatási rendszer működésével. Bemutatja, hogy melyek azok a reformpedagógiai törekvések, melyek a holland iskolarendszer megújulását képezték az ezredfordulóra. Az oktatási reformirányzatok közös pontjaira is kitér, mely szem előtt tartja a gyermekközpontúságot, a szabadság tiszteletben tartását, az elméleti ismeretek gyakorlati alkalmazását és a motiváció fontosságát.⁷⁵

Azt gondolom, már ez alapján is meg kell, hogy lássuk, mely pontokon van a hazai gyakorlattal szemben, ilyen mérhetetlen nagy különbség.

A holland reform egyik alapját, a *Rudolf Steiner (1861–1925)* által megalapított Waldorf-iskola képezte. Az iskola, bár hazánkban is működik, mégis alternatív oktatási rendszerként ismert, módszereit tekintve igen megoszlanak a vélemények. Emil Molt tanácsos, egy holland tanintézet megnyitóján elhangzott nyitóbeszédében, ennek a módszernek alap gondolatát osztotta meg a gyerekekkel. „Ti, gyerekek, akik ebbe az új iskolába jártok, hamarosan tapasztalhatjátok, hogy mennyi szép élményben lesz itt részetek, azok pedig, akiknek megadatott a lehetőség, hogy részt vegyenek a dr. Steiner és tanárkollégái által szervezett tanfolyamon, már tudják, hogy a tanulás – tőlünk, idősektől

⁷⁴ Kőnczey Réka: Az európai környezeti nevelési törekvések és a magyar környezeti nevelés, Az EU közös környezeti nevelési törekvései, 2009. Kőnczey Réka (2002): A környezeti nevelés és szemléletformálás külföldi szabályozási gyakorlatai. KöNKoMP, Budapest. A környezeti nevelés Európában (1999): Szerk: Havas Péter. 2. kiadás. KÖRLÁNC Egyesület, Budapest.

⁷⁵Balogh Valéria: A holland iskolarendszer reformja, Pedagógiai folyóiratok, Új pedagógiai szemle, Világtükör 2008/3.lapszám <http://folyoiratok.ofi.hu/uj-pedagogiai-szemle/a-holland-iskolarendszer-reformja>

eltérően, akik számára ez inkább csak kínlódást jelentett – az új módszereknek köszönhetően inkább öröm és szórakozás lesz majd.” (Németh–Skiera 1999, 130–131.)⁷⁶

A másik, - hazánkban szintén működő – irányzat, melynek szemlélete formálta a holland iskolareform törekvéseit, a *Maria Montessori (1870–1952)* nevével híressé vált új pedagógiai módszer. Maria Montessori „kozmosz elmélete”, tudatos törekvést irányzott elő az ökológiai szemléletmód érvényesítésére. Korát megelőzve, tudatosan törekedett az ember és természet kapcsolatában létrejövő harmónia megteremtésére, amely „magába ötvözi az élő, az emberi és az élettelen világ, az egész univerzum főbb összefüggéseit” (Németh–Skiera 1999, 112.)⁷⁷. „Az ember helyét, szerepét keresi, és elhelyezi az élőlények világa, a bioszféra és a szerves világ, a geoszféra által alkotott közös összefüggésrendszerben. Az evolúciós szemléletmód is fontos alapja annak a nézetnek, amelyben azt hangsúlyozza, hogy milyen nagy hatással van az emberre, az egyes emberek személyiségére, az emberiségre és a társadalom egészének fejlődésére az ember által formált természet.”⁷⁸

Maria Montessori gondolataival, elérkezett tanulmányom ahhoz az eszmei fonalnak csúcspontjához, mely a számomra lényeges kérdéseket összegzik. Ezen túl, úgy érzem, hogy az eddig több mint húsz éve érdeklődésem, olvasataim, tanulmányom középpontjában álló teóriák és tapasztalataim beteljesülni és remélhetőleg gyakorlatilag is érvényesülni látszanak.

⁷⁶Balogh Valéria: A holland iskolarendszer reformja, Pedagógiai folyóiratok, Új pedagógiai szemle, Világtükör 2008/3.lapszám, Waldorf-iskola <http://folyoiratok.ofi.hu/uj-pedagogiai-szemle/a-holland-iskolarendszer-reformja>

⁷⁷Balogh Valéria: A holland iskolarendszer reformja, Pedagógiai folyóiratok, Új pedagógiai szemle, Világtükör 2008/3.lapszám, Montessori-iskola <http://folyoiratok.ofi.hu/uj-pedagogiai-szemle/a-holland-iskolarendszer-reformja>

⁷⁸Balogh Valéria: A holland iskolarendszer reformja, Pedagógiai folyóiratok, Új pedagógiai szemle, Világtükör 2008/3.lapszám, Montessori-iskola <http://folyoiratok.ofi.hu/uj-pedagogiai-szemle/a-holland-iskolarendszer-reformja>

Személyes tapasztalatom az itthon alternatívnak számító művészetterápiás módszer, mely hasonló alapokon nyugszik, mint Maria Montessori szemlélete. Tanulmányaim során tettem tapasztalatot arra, hogy a természet és ember egyensúlyából kizökkent egyén személyisége, az irányított alkotási folyamatok megélése által, újra képes rendeződni, az emberben öngyógyító mechanizmust elindítani. Bármennyire is akként ivódott be a köztudatba, hogy a terápiában, a szó szoros értelmében, kizárólag pszichoszomatikus betegségeket gyógyítanak, nem feltétlenül szükséges erre gondolnunk. A művészeti terápia eszközei rendkívül komplexek, természetes, hogy pszichológiai alapokon nyugszik, hiszen C.G. Jung elmélete képezte alapját. A „Katarzisélményre épülő komplex művészet-pszichoterápia” módszerének kidolgozója Dr. Antalfai Márta volt, 1974-ben. A természet változásaiban lezajló állandó körforgás, az évszakokon átívelő ciklikus mozgást adja a módszer fő aspektusát, és az egészségmegőrzéshez szükséges folytonos áramlást ülteti át az alkotásra. Fontos részét képezi a kozmikus tudattalan, melyből az alkotó pl. fest egy képet, és ugyanúgy a kozmikus tudat, mint a közösség sorsát magába foglaló, megnevezi, illetve tudatosítja a létrehozott alkotáshoz kapcsolódó érzéseit. ”Amit a kezünkkel alkotunk, abban az egész személyiségünk részt vesz. Ezért az így megjelenő alkotás mindig többet tükröz vissza, mint az aktuális tudati beállítódásunk, ezért egyben önismeret és tudatfejlesztő hatású. A fejlődés mindig változást hoz magával.”⁷⁹

8. DIRECTION OF CHILDREN - LAND ART PROJEKT

8.1. SZEMÉLYES VONATKOZÁSOK, A PROJEKT SZELLEMI ALAPJA

„Furcsának tűnik, de mindig úgy éreztem, engem Monet tanított meg látni.”

Elöljáróban, szeretnék pár szót ejteni arról, miért is élek itt Kapolcson, és miért teszem azt, amit.

⁷⁹ Antalfai Márta, Lelki Egészségvédő Alapítvány, Analitikus komplex művészetpszichoterápiás műhelyének protokolljából, Katarzisz-élményre épülő művészet-pszichoterápia. In.:Demetrovics Zs., Kökönyei Gy. Oláh A. (szerk.) 2007.: Személyiséglélektantól az egészség-pszichológiáig. Trefort Kiadó. Budapest. p.356-383.

Gyermekkorom éveit gazdagon áthatotta a művészet és a természet, oly annyira, hogy ha valamit szerettem, mindent, amit ezekhez kötni tudtam. Eleinte a zene és a tánc, később a versek, a rajzolás és festés nyújtotta a biztos pontot, most már tudom, lelki táplálékként hatottak rám. A természet közelségét, többnyire az igen gyakori családi kirándulások alkalmával, majd a Balatonkenesén töltött hosszabb-rövidebb időszakában tapasztaltam meg. Előbb-utóbb, - hozzá teszem budapesti belvárosi gyerekként, - minden növényt és állatot ismertem. Az iskola intézményében megélt - leginkább negatív - élményeimet mindeközben, ezekkel az akkor „hobbiként” említett tevékenységekkel kompenzáltam magamban. Hosszú idő telt el, mire felnőttként végigjártam lelkem sötét árnyoldalait, és megértettem annak működését, ok-okozati összefüggéseit. Buddhista tanokba, spirituális tudományokba és a festészetbe merültem. Önmagam terápiája adott tehát ezáltal alapot arra, hogy tisztán láttam az egészséges gyermekre való nevelés hogyanját, és miértjét. Erősen motivált az a vágy, hogy könnyebb legyen nekik, mint nekem volt! Az erre irányuló tanulmányaimat pedagógiai és művészetterápiás vonalon folytattam, majd a tapasztalataimmal ötvözött módszert kezdtem alkalmazni az általam szervezett táborban. Sikeres kísérletet tettem arra is, hogy a művészetterápia az oktatásba is érvényre jusson, melyet a környékben működő Alapfokú Művészeti Iskola keretében, egy tanévben meg is tudtam valósítani. A megrögzött, eredmény centrikus rendszer korlátaiba ütközve, sajnos ennek nincs folytatása mindaddig, míg sokan nem kopogtatunk. Mindezek mellett meggyőződésem, hogy jelen oktatási rendszerünk részét kellene, hogy képezze az ez irányú változás. És hogy miért Kapolcson valósítom meg mindezt? Mert ez a hely adja nekem az otthont, ahol önmagam lehetek, ahol lehetőség nyílik a hétköznapi élet és a művészeti tevékenység közötti átjárásra.

*„A tanító leggyakrabban azért parancsol, mert ő az erős, és azért követel engedelmességet a gyermektől, mert az gyenge. Pedig a felnőttnek szerető és avatott vezetőként kellene mutatkoznia a gyermek előtt, aki végigsegíti őt a mennyi birodalomba vezető úton.”*⁸⁰

⁸⁰ Maria Montessori: A gyermek felfedezése, Budapest, Cartaphilus Könyvkiadó, 2011.
https://www.citatum.hu/konyv/A_gyermek_felfedezese?r=4

8.2. PROJEKT LEÍRÁS

A **MŰVÉSZETKÖZPONT Galéria és Alkotóműhely** néven működő, Kapolcs telephelyen szervezett **Művészeti Élménytábor** keretében létrehozandó **DIRECTION OF CHILDREN Land Art projektet** szeretném bemutatni.

Az 5 napos gyermektábor keretében, egy Land Art projektet kívánok megvalósítani, mely területileg a tábor helyszínét érinti. A tábor, illetve a projekt létrehozását, a „Kapolcska tábor” idejére tervezem, és annak Képzőművészeti szekciója vezetése alatt hozom létre. Az alkotás folyamatában fotódokumentációs anyagot gyűjtök azzal a céllal, hogy a tábor zárásának napján, és majd a későbbiekben is, egyéb kiállítási lehetőség alkalmával be tudjam azt mutatni. Illetve terveim része, hogy a fotóanyagból egy igényes katalógus kiadását is megvalósítom.

A projektben részt vevő gyermekek, a bentlakásos tábor résztvevői, jelentkezési számtól függően, de maximum 15 gyermek. A jelentkezési korhatárt, több éves tapasztalatom alapján, 9-16 év között határoztam meg. A tábor meghirdetését, tematikai leírását és a jelentkezés feltételeit, honlapomon és egyéb médiában is célzottan tervezem.

A vállalkozást, az adott egyéni vállalkozói minőségben végzem, mely vállalkozás magában foglalja az általam készített képzőművészeti alkotásokat, festményeket bemutató nyitott galériát, művészeti táborok, művészeti workshop szervezését és vezetését. Az állandó kiállítóhelyet, és a folyamatosan szervezett művészeti kurzusokat, az év minden szakában működtetem, a gyermektáborokat a nyári időszakban, 3 x 5 napos turnusokban, - 2 önállóan, egy pedig a „Kapolcska Program” szervezésével együttműködve - valósul meg. Jelen projekttel, kizárólag a Land Art tábor ötletet járom körül, annak megvalósíthatósági

céljait, szükségleteit és eredményeit, viszont fent említett, a vállalkozás egyéb tevékenységei, a projekt működőképessége miatt lényeges, mint háttér.

8.3. KÖRÜLMÉNYEK, ADOTTSÁGOK

Az ingatlan adottságai esztétikailag és funkcionalitásában is rendkívül vonzóak a vállalkozás működtetéséhez, nagy kapubejáróval, parkosított kerttel, panorámás dombtetővel, és egy régi pajta kőépületével, mely a foglalkozások befogadására alkalmas helyszín. A helyszín tehát Kapolcs, a falu központjától 300 m-re. Tevékenységemet, és jelen projektemet, a főutcán elhelyezkedő, saját ingatlanomban valósítom meg.

A vállalkozás alapjaként szolgál a völgy imázsa, és ennek szerves részeként, az élő „*kapolcsi brand*”, mely innovatív alakulásának rövid történetével kívánom alátámasztani, hogy a Művészetközpont Alkotóműhely és Galéria önmagában és vállalt feladatkörében is piacképes, és ezzel együtt, jelen projekt megvalósítása is releváns.

A Káli-medence Tájvédelmi Körzet szélén, a provence-i Balaton-felvidéki tájban, Veszprémet és Tapolcát összekötő 74-es főút mentén helyezkedik el Kapolcs. A völgy, autentikus természeti és épített környezeti értékekben rendkívül gazdag. A turisztikai célú fejlesztések magukkal hordozzák a lakosság vállalkozó kedvének lehetőségét, az új befektetéseket, mely az elvándorlások megfékezését, az élhető falu minőségét jelenti. Itt fontos megemlíteni a fesztivál szezonális problematikáját, ennél fogva azt, hogy a falu lakosságának 70%-a kihasználja a fesztivál nyújtotta bevételi források lehetőségeit. A „*kapolcsi brand*”, immáron a 27. Művészetek Völgye rendezvény hagyománya okán, - mely országos szinten követett példává nőtte ki magát, - idegenforgalmi jellegű érdeklődést vonzz a táji, kulturális, építészeti és művészeti értékek iránt.⁸¹

⁸¹ Püspök Anita, Művészetközpont Kapolcs, 2016. <http://muveszetkozpont.hu/kezdolap/>

1989-ben elindult a Művészetek Völgye fesztivál a kapolcsi Csórompusztán, művész barátokkal. Az ezt követő években, az esemény iránti érdeklődés miatt, folyamatosan csatlakoztak Vigántpetend, Taliándörögd, Monostorapáti, Nagyvázsony, Pula és Öcs települései. Megvalósulni látszott Magyarország egyetlen összművészeti fesztiválja, melyet mai napig a legnagyobb fesztiválként tartanak számon. A hagyományörző multikulturális fesztivál 10napon át, 6 településen, 103 helyszínen várta a látogatókat, 4000 fellépő művész, illetve csoport, 1335 programmal, 116 kiállítással, melynek látogatottsága 200 000 fő.⁸² Ilyenkor az utcák, kertek, udvarok megtelnek élettel, kézműves portékákkal érkeznek vásárolók, és vendéglátó egységek (kizárólag hagyományos magyar ételekkel!-kürtös kalács, langalló, palacsinta) települnek ki. Az élelmes falubeliek kiadják kertjeiket, földterületeiket, pajtaikat, előfordul, hogy ki is költöznek saját házukból, a bevétel érdekében. Eleinte, a fesztiválra érkezők nagy része igényeinek megfelelt, sőt „bulis” volt a pajtában szalmán aludni, a sátor szinte luxus volt, a mosakodás lehetőségét pedig a patakvíz adta. A kempingre vonatkozó szabályozások ennek véget vetettek. Aki fenntartható szálláshelyet akart kialakítani, építési munkálatokba kellett kezdenie. A 27 év során, a táj és a kultúra iránti vonzalom számos „Bebíró” hozott Kapolcsra, aki ingatlant vásárolt és felújította azt, de többen inkább csak hétvégi háznak, vagy vendégháznak használják a 10 napra. A fesztiválózó közönség, a környéken fellelhető összes szálláshelyet kiaknázza, melyet már a fesztivált megelőző évben lefoglalnak a következő év 10 napjára. Komolyabb turisztikai fejlesztésre, szálláshelyek megvalósítására tehát van igény, mert a mai napig kevés az igényesebb kiadó szoba, apartman vagy vendégház.

A szezonális problémáját kiaknázendó törekvések is mozgósítják a falvat, az egyéni, vállalkozói beruházások folyamatosan igyekeznek éltetni a „Völgyet”, a fesztivál 10 napján kívül is.

⁸² Márta István: Javaslat a „Művészetek Völgye Fesztivál” Veszprém Megyei Értéktárba történő felvételéhez, Kapolcsi Kulturális és Természetvédelmi Egylet, Kapolcs, 2013.p.1-2.

A faluban tehát, állandóan nyitva tartó szálláshelyekkel, egyénileg szervezett programokkal és szolgáltatásokkal, működik a falusi turizmus. E mellett a Kapolcsi Kulturális és Természetvédelmi Egylet is, mely pályázatok útján, számos rekonstrukciót végzett és végez a faluban. A 2013-ban alapított Völgy Turisztikai Egyesületnek pedig vállalt célja a térség turisztikai vonzerejének növelése és ez által munkahelyek teremtése. Nem utolsó sorban, a „Vidék Minősége – Éltető Balaton-felvidék” védjegyet létrehozó és fenntartó ÉLTETŐ Balaton-felvidékért Egyesület, mely a Balaton térségének egyik legnagyobb társadalmi szervezete.⁸³ Íratlanul ugyan, de működni látszik a „kapolcsi kulturális és turisztikai klaszter”.

A Művészetek Völgye, szervezőinek és a völgy vállalkozásainak köszönhetően, új piaci szegmenseket vonzz a völgybe, és Oszkó Péter /OXO Labs Inkubátor, Kapolcs/ tervei és stratégiája, új befektetőket. A hely szellemisége vonzza a művészeti érdeklődésű célcsoportot, művészeti és alkotótevékenységre, a helyi adottságok közegében létrehozott művészeti értékre igény van.

8.4. „KAPOLCSKA PROGRAM”

A „Kapolcska Program” kezdeményezését, 2017-ben Márta István indította el, a Művészetek Völgye fesztiváltól függetlenül. Idén, a gyermekeknek és családoknak szóló Tehetségkutató tábort és mini-fesztivált Kapolcson, 2019.06.23-30. közötti időszakra szervezik. Az 5 napos tábor és 3 napos fesztivál programjában, az összművészeti oktatás, 8 műfaji szekcióban zajlik. 2017-ben és 2018-ban is, közel 120 gyermek, és 25 szakpedagógus vett részt a programban, és az idei év is hozzávetőlegesen ennyi résztvevőt vonz. Finanszírozása, illetve állami támogatottsága: 99% + 1% részvételi díj. A 2018-as tervhez, a 2015 óta működő Művészetközpont Galéria és Alkotóműhely is csatlakozott, mely már a „Kapolcska Program” megalapítása előtti években is szervezett Művészeti

⁸³ Balaton-felvidéki Akciócsoport LEADER vidékfejlesztési közösség Éltető Balaton-felvidék Helyi Fejlesztési Stratégia 2014-2020., Éltető Balaton-felvidékért Egyesület, Sümeg, 2018.p.9-10.

Élménytáborokat. Ennek alapján, és e programon belül, a Képzőművészeti szekció, nagyrészt önállóan működő egység, de természetesen vannak közös szegmensei a fő programmal. A szervezés folyamatosan zajlik, a gyermekek szálláshelye, étkezése, programok, rövid és hosszú távú tervek, együttműködések, finanszírozási kérdések terén.

8.5. A MŰVÉSZETI OKTATÁS VEZÉRFONALA

Az iskolai rendszerű művészeti oktatás területén, a Balaton-felvidék iskoláiban működő Szín-Vonal Alapfokú Iskola ad lehetőséget. Ebben a rendszerben kerültek beadásra sikeres pályázataim, melynek programját a 2015-16. tanévben, két iskolában vezettem. Ennek szellemiségével kívánom most alátámasztani, a Művészeti Élménytáborban alkalmazott módszeremet, melynek mentén, a tervezett Land Art projekt megszületik.

„A művészet varázs, mely átalakít. A könnyecseppet persze gyöngyszemmé nem. Az embert emberebbé azonban igen.”

Poszler György

A művészetterápiás módszer, új, eddig nem alkalmazott eszközökkel színesítette a művészeti foglalkozásokat, mely lehetőséget adott arra, hogy a gyermekek az alkotási folyamatok átélését, magát az élményt is megtapasztalják. A komplex személyiségfejlesztő művészetterápia, ily módon gyógyító hatását élhették át, mely a lelki problémákra, ezáltal pl. a tanulási nehézségekre is megoldást nyújt, támogatja az önbizalmat, motiváltságot.

Monostorapáti telephelyen, a „*Komplex tehetségfejlesztés művészetterápiával a művészet történetén keresztül*” című komplex tehetséggondozó programban, 15 tehetséges gyermek vehetett részt, akik a tanév során, heti rendszeres alkotó foglalkozásra és számos ingyenes programra kaptak lehetőséget. A művészettörténeti stílusokon keresztül, a diákok megtapasztalták a különféle alkotások létrehozásának folyamatát, találkoztak régmúlt emlékekkel és modern gondolatokkal. Inspirálta őket a zene, a fény-árnyék játék, az arcképek átalakítása, a szimbólumok, a jobb agyféltekés gyakorlatok és az érzelmeket

felszabadító festészet is. A Veszprémi Művészetek Házában, különleges interaktív múzeumpedagógiai foglalkozásán vettek részt, mely a régi korok és a modern eszmeiség összefüggéseire való rálátásra vezette őket. Természetesen, számos technikai tudást is elsajátítottak, erre a gazdag művészeti stílus-paletta szintén óriási lehetőséget adott, akár az iniciálék megrajzolása, a pasztell- vagy tusrajzok, a grafikai nyomatok, vagy az akvarell tájkép megfestése alkalmával is, csodás képek születtek. A művészettörténeti korok záró témájával a június 14-15-16-án megrendezendő Alkotótáborban foglalkoztunk, mely munkát a természeti értékek tanulmányozása, a környezetszennyezés, filmklub és beszélgetés előzött meg. A közös gyűjtő és alkotó munka során, az ökoművészet irányzatát érintettük, ezen alkotások szellemiségét, üzenetét, szimbolikáját, majd ezek alkalmazásával, egy közös installációt hoztak létre a gyermekek. A komplex program, a művészeti oktatás fenntarthatóságát, a közösségi és környezeti értékeket vette alapul.

8.6. A DIRECTION OF CHILDREN LAND ART PROJEKT ESEMÉNYE

A tábor 5 napjának eseményét, mely 2019.06.24-28. között tervezett időpontban zajlik, maximum 15 gyermek részvételével kívánom megrendezni. Tematikája a képzőművészet, ebben a rajz, grafika és festészet kap szerepet, melyhez művészetterápiás módszereket alkalmazok. Ezen foglalkozásokat a délelőtti órákban, majd a természeti művészettel délután foglalkozunk. Ezen belül, kövekkel és kavicsokkal dolgozunk, melyek az ingatlanon, adott alapanyagok. A képzőművészeti alkotások létrehozása műhelymunkában és a természetben egyaránt is lehetséges. A tábor programját természetjárással, filmvetítéssel, beszélgetésekkel és filmvetítéssel is gazdagítjuk. A land art projekt elkészülésének helyszíne, az ingatlan területén lévő 2000nm-es föld, konkrétan domb, melyről nézve, panoráma nyílik Kaposra. Itt tervezem létrehozni a kövekből és kavicsokból épített installációkat. Szem előtt tartom a hely adottságait, a megfigyelhető táj részleteit, és a természeti változásokat. Szeretném ezen megfigyelésekre is ösztönözni a gyermekeket, az alkotási folyamatban való kiteljesedés érdekében.

8.7. CÉLCSOPORT ELÉRÉSE

A potenciális jelentkezőket, a Művészetek Völgye fesztivál ideje alatt, a „Kapolcska program” keretében meghirdetett tábor fórumain, és önálló honlapomon, illetve a social media felületein tudom megismertetni a Művészetközpont tevékenységével és bármely szervezett, aktuális eseményével. Célcsoportomat, elsősorban a szülők, nagyszülők, pedagógusok és rajtuk keresztül a gyermekek képezik. A piaci szegmens földrajzi lakóhely szempontjából, szinte bárhol elérhető és potenciát képezhet. Amint tapasztaltam az előző években is, számos külföldről érkező gyermek vett részt az általam szervezett táborokban. A 2016 óta, eddigi táborozók egy része visszatérő, sőt hírhordozó szereppel is bír. A tábor szervezéséhez tehát, a szülőket és az iskolákat szólítom meg, a táborszervező cégek adatbázisába kívánok bekerülni, és használok a social media eszközeit. A „muveszetkozpont.hu” domain alatt működő vállalkozásom weboldala évek óta könnyen elérhető, úgy, mint az ehhez kapcsolódó facebook oldal is, a facebook.com/muveszetitabor. Az oldalakat egyénileg hoztam létre, ehhez külső szakembert nem vontam be, így folyamatosan és könnyen, aktuális tartalmakkal frissíteni tudom. Ezen kívül, a tábor helyszínének portálján, kihelyezett cégtábla informálja az arra járókat, és lehetővé teszem elérhetőségemet, az ily módon jelentkezők számára is.

8.8. ÜZLETI TÉRKÉP

Kapolcson és közvetlen közelben működő, képzőművészeti galéria, és képzőművészeti foglalkozásokat, művészeti tábort szervező egyéb vállalkozás nincs. Ezt és kompetenciámat kihasználva, hatékony szervezéssel kívánom erősíteni vállalkozásom és projektjeim pozícióját. Versenytárs belépése esetén, a Művészetközpont pozícióját nem veszélyeztetni, mert a visszatérő látogatókra, és az új résztvevőkre, folyamatosan és nagy hangsúlyt tervezek fektetni. Az oktatási módszerem innovatív, kortárs gondolatisággal töltődik, és folyamatosan követem a külföldi kortárs trendeket, mind szellemiségben, mind pedig technikailag, mellyel a tanulóimat, és a workshop-on résztvevőket megismertetem. A foglalkozásokat, a táborokat és a galériában bemutatott alkotásaimat, tematikus jelleggel

szervezem és rendezem meg. A művészeti tábor, jelen projektben megvalósítani kívánt, DIRECTION OF CHILDREN Land Art projekt eseményt kortárs szellemiségben, innovatív gondolkodásra való ösztönzéssel, napi tematikákra épülő alkotóműhelyként képelem, melynek keretében, egy adott gondolatkörrel foglalkozunk egyéni és közös alkotással, más-más technikai megfogalmazásban.

A „Kapolcska Program” keretében megvalósuló projekthez szükséges együttműködési feltételek adottak, folyamatos személyes kapcsolattartás, megfelelő információáramlás, korrekt viszony ebben az eseményben is fenntarthatóságot feltételez. A fő szervezést végző csapat szerepe, jelen esetben, az általam kidolgozott projektről való tájékoztatás befogadása, hirdető felületein való megjelentetése. Szerződésünk erre az eseményre szólóan, az együttműködő partneri szerepkört irányozza elő. A jelentkezések a „Kapolcska Program” honlapján keresztül lehetségesek, promóciós felületeimen, én is ezt a módot kínalom fel a potenciális jelentkezők számára. A tábor részvételi díja is, ezen a platformon keresztül rendezhető. Megállapodásunk részét képezi, hogy a jelentkezők által kifizetett összeget, 100%-ban, a rendezvényt megelőzően tovább utalják a részemre. Itt újra meg kell említenem, hogy a fő program, 99%-os állami finanszírozásból fedezi a költségeket, és mindössze 1%-át teszi ki, a szülők által befizetett részvételi díj.

A tábor folyamatosan szervezett foglalkozásainak idejére, segítő partnereket is be kell, hogy vonjak. Ehhez, családon belüli kapcsolatokat, és a falubeli ismeretségeket tervezem igénybe venni. 15 gyermek felügyeletének biztosítására, 2 fő segítség bevonásával, felelősségteljes partnerekre van szükség. Ezen kívül előny, hogy ha nem csak szakmailag lát rá a tábor tematikus működésére, de a lehetőségeket és a helyszínt, sőt az eszközöket is jól ismeri. Azt a szempontot is figyelembe kell vennem, hogy a 2 fő által szóban forgó költségek tekintetében, ne merüljön fel plusz, pl. utazás és szállás költsége, ezért mindenképpen helyben elérhető, és kompetens személyekről lehet csak szó.

Jó kapcsolatrendszer kiépítésével, megbízható beszállítói partnert kívánok megbízni előre megrendelhető, és házhoz szállított étkeztetésre. Helyi iskolai konyha működik a szomszéd faluban Taliándörögdön, mely a helyi rendezvényeket is ellátja, minősége, ára és szolgáltatása számomra elfogadható és megbízható. A tábor ideje alatti étkezés

megrendelésével, kedvező áron, elfogadható minőségű, és ami fontos, helyi szolgáltatást tudok igénybe venni és nyújtani, mely elveimet szem előtt tartva, feltétlenül szükségszerű.

A táborban részt vevő gyermekek szállását, ingatlanomban kívánom biztosítani, az erre szánt hely, eddigi tapasztalatok alapján is megfelel az elvárásoknak.

A DIRECTION OF CHILDREN Land Art projekt tematikus foglalkozásaihoz szükséges eszközök nagy része adott. Az alapanyagok tekintetében, szükség van különféle papírokra, és festékekre, lehetőség szerint minőségi művészeti kellékeket kívánok beszerezni, kedvező áron. Ehhez egy olyan beszállítót, internetes kereskedőt választok, aki nagyobb tétel megrendelése esetén, mennyiségi kedvezményt tud biztosítani, és fontos, hogy időgarantált csomag kiszállítást vállaljon. Az anyagokra szánt költséget, a művészeti anyagok minőségét és alkalmazását ismerem, ár és kép alapján is dönteni tudok.

8.9. KÖLTSÉGEK, BEVÉTELEK

A művészeti oktatás, foglalkozások és táborok helyszíne saját ingatlanomban valósulnak meg, az árképzésnél tehát nem kell bérleti díjjal számolnom. Nem merül fel, a részvételi díjból származó bevételből, egyéb szálláshely szolgáltatásért kiadandó költség. A szállás biztosítása terén felmerülő költségként, plusz vízdíj és kismértékű villamos energia díj merül fel. Szolgáltatásom önálló oktatói tevékenységem, melyhez 2 fő segítséget, és szükség szerint, a faluban működő konyha szolgáltatását tervezem igénybe venni. Ebben az esetben, a 2 fő alkalmi munkavállalói bejelentése után szükséges járulék és adó kiadásokat veszem figyelembe és munkadíjukat. Az alapanyagok beszerzésére fordítani kívánt összeg tekintetében is, felmerülő költséggel számolok.

A szálláshely működtetéséhez Önkormányzati bejelentés szükséges, melynek korábban eleget tettem, ez költséggel nem jár. A tábor kezdete előtt 30 nappal, kötelezettségem, hogy a Népegészségügyi Hatóságnál ezt bejelentsem, költség vonzata ennek sincs. Az

alkotóműhely épülete készen áll, a kert rendezett, és a feltételek biztonságosak, nincs akadálya a projekt megvalósításának.

Az alkotóműhely állandó költségeit, jelen projekt nem tartalmazza, mivel ez mind a vállalkozásomhoz köthető kiadásként jelentkezik. E tekintetben, az 5 napos tábor esetében, nem költségnövelő tényezők. Értem ez alatt a rendszeres kiadásokat, melyet az egyéni vállalkozásból származó járulék kötelezettsége, könyvelő, iparűzési adó, és az alkotóműhely közüzemi díja tesz ki.

A projekt tehát csak változó költségekkel jár, a marketing költségével, a táborban szükséges anyagköltségekkel, személyi bérekkel, étkeztetés költségével és a szállás vonzatában felmerülő, plusz víz és áram költséggel.

Az esemény meghirdetését 3 hónappal előtte szükséges elindítani. Első körben, megszólítom az eddigi táborokban részt vevő gyermekeket és szüleiket. A táborba nem csak a környék gyermekeinek, hanem az ország bármely részéről érkező, leginkább városi gyermekek szülei, vagy nagyszülei a célcsoport. Számos internetes táborkereső és táborfigyelő, táborgyűjtő honlap működik, melyen vagy ingyenesen, vagy némi költséggel hirdethető a tábor. A hasonló, más megyében működő táborokhoz viszonyítva kalkulált árkategóriája közepén helyezkedik el. Az 1 főre kalkulált költség és bevétel tekintetében, a szolgáltatásom képes lesz nyereséget termelni.

A tábor szervezésekor, online tájékoztató és jelentkezési felületet hozok létre, a weboldalt saját magam tervezem és készítem, melyen az időpont és hely kiválasztásakor, azonnal foglalható és fizethető a részvétel. Ez feltétele a foglalásnak, tehát biztos a résztvevő helye, és számomra is biztos a jelentkező. A jelentkezők száma a táborra maximum 15 fő, ezt a létszámot tudom teljességgel vezetni, és a műhely befogadóképessége, (mely 50nm) is erre alkalmas.

DIRECTION OF CHILDREN Land Art projekt

TERVEZETT KÖLTSÉGEK

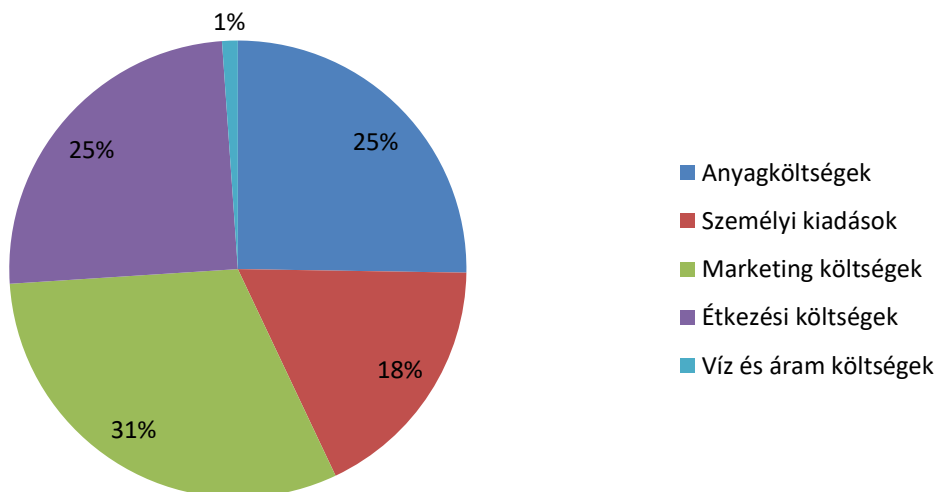
	Március	Április	Május	Június	Összesen
Anyagköltségek					
Akril festék	0	0	35 000 Ft	0	114 000 Ft
Papírok	0	0	20 000 Ft	0	
Vízfesték	0	0	30000 Ft	0	
Ecsetek	0	0	10 000 Ft	0	
Tus festék	0	0	4 000 Ft	0	
Fotó nyomtatás	0	0	15 000 Ft	0	
Személyi kiadások					
Munkabér /2 fő/ 5munkanap	0	0	0	70 000 Ft	80 000 Ft
Járulék, adó	0	0	0	10 000 Ft	
Marketing költségek					
Google adwords	10 000 Ft	10 000 Ft	10 000 Ft	10 000 Ft	140 000 Ft
taborfigyelo.hu	15 000 Ft	15 000 Ft	15 000 Ft	15 000 Ft	
Facebook	10 000 Ft	10 000 Ft	10 000 Ft	10 000 Ft	
Étkeztetés költségek reggeli, ebéd, vacsora/15fő/5 nap	0	0	0	112 500 Ft	112 500 Ft
Víz és áram költségek	0	0	0	5 000 Ft	5 000 Ft
Tervezett költségek Összesen	35 000 Ft	35 000 Ft	149 000 Ft	242 500 Ft	461 500 Ft

DIRECTION OF CHILDREN Land Art projekt

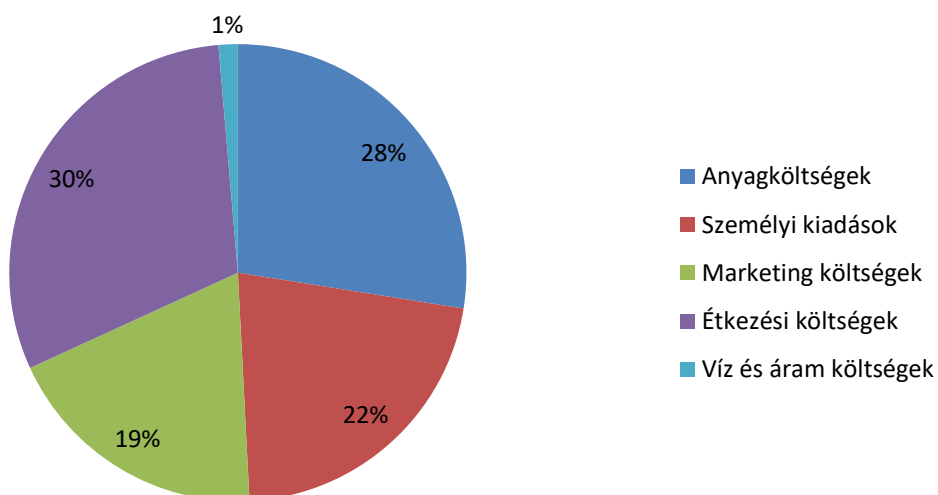
VÁLTOZÓ KÖLTSÉGEK

	Március	Április	Május	Június	Összesen
Anyagköltségek					
Akril festék	0	0	35 000 Ft	5 000 Ft	101 500 Ft
Papírok	0	0	15 000 Ft	0	
Vízfesték	0	0	25 000 Ft	0	
Ecsetek	0	0	8 000 Ft	0	
Tus festék	0	0	3500 Ft	0	
Fotó nyomtatás	0	0	10 000 Ft	0	
Személyi kiadások					
Munkabér /2 fő/ 5munkanap	0	0	0	70 000 Ft	80 000 Ft
Járulék, adó	0	0	0	10 000 Ft	
Marketing költségek					
Google adwords	10 000 Ft	10 000 Ft	5 000 Ft	5 000 Ft	70 000 Ft
taborfigyelo.hu	10 000 Ft	10 000 Ft	10 000 Ft	0	
Facebook	5 000 Ft	5 000 Ft	0	0	
Étkeztetés költségek reggeli, ebéd, vacsora/15fő/5 nap	0	0	0	112 500 Ft	112 500 Ft
Víz és áram költségek	0	0	0	5 000 Ft	5 000 Ft
Változó költségek	25 000 Ft	25 000 Ft	111 500 Ft	207 500 Ft	369 000 Ft
Összesen					

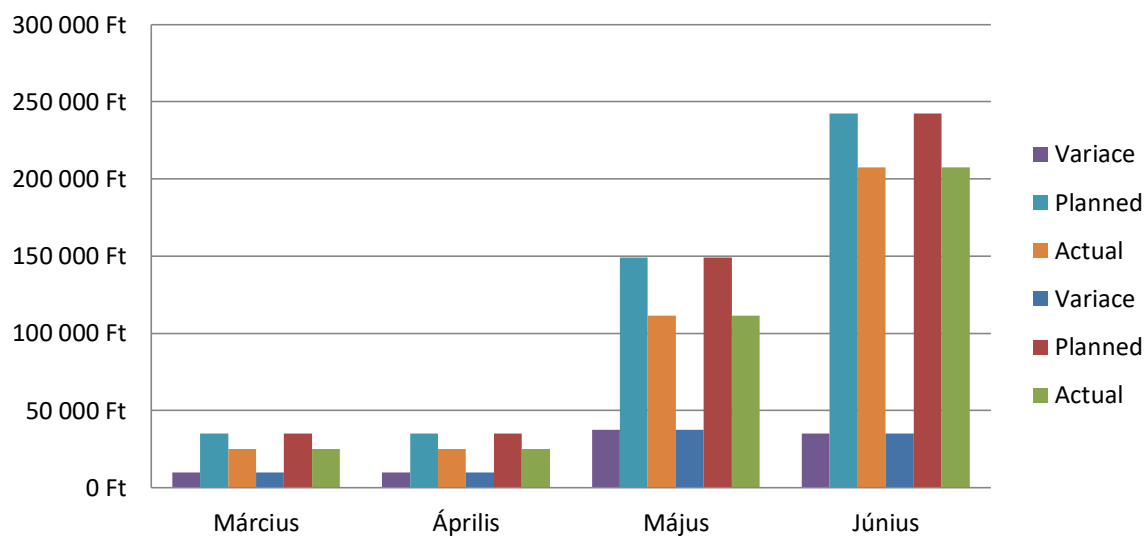
Tervezett költségek

Változó költségek

Költségváltozás havonta

Kockázatregiszter					
Koc k. ID	Kockázat leírása	Kockázat kihatása	Valószínűség	Kitettség	Kockázat kezelése
01	kevés jelentkező	kevés bevétel, elmarad az esemény	2	5	megfelelő marketing tevékenység
02	technikai problémák akadály	online ügyintézés halasztása	2	4	előre ellenőrzés, más eszköz
03	kedvezőtlen időjárás	kevés az idő a szabadtéri munkához	3	3	zárt térben dolgozunk
04	megrendelt szolgáltatás elmarad	a következmény megállapodás függvénye, nincs étkezés	3	4	helyszínen belüli megoldás
05	helyszíni kár keletkezése	elhárítás időt és szakembert vesz igénybe	3	4	egyéb helyszín ingatlanon belül
06	személyi feltétel akadály	kevés munkaerő	2	4	Avoid, időben biztosítani mást

9. ÖSSZEGZÉS

Jelen dolgozat első alapvető kérdése az volt, van-e kapcsolat a fenntarthatóság és a kortárs képzőművészeti attitűd között. A kérdés megválaszolásához abból az irányból igyekeztem kiindulni, milyen viszonyt táplálunk napjainkban még a természettel. Körüljártam, hogy vannak-e példaértékű gondolkodási módozatok, melyek irányát követve változtatni tudunk, és ez megállíthatja-e kultúránk hanyatlásának mechanizmusát. Foglalkoztam környezeti kapcsolatainkkal, a természethez való viszonyulásunkat érintő valós értékeinkkel, mely meghatározza a lehetséges fenntartható kultúránk alapjait. A kortárs képzőművészet, azon belül is a természeti művészet irányzatain keresztül jutottam el ikonikus alkotók, elsősorban nem kifejezetten művészetéhez, mert több érdekelt. Leginkább ezen alkotásokat elemezve és átérezve, írásaikat olvasva, és a velük készült interjúkat látva, szorosabb kapcsolatba kívántam kerülni személyiségükkel, majd így nyertem betekintést életszemléletük alapvető meghatározó rétegeibe is. Ezek az eszmei sorok vezettek aztán el oda, hogy választ kaptam a művészi felelősségvállalás aktuális létjogosultságára. A művészek közül nehéz volt a választás, hiszen az említett példákon kívül, számos neves személyt említhettem volna, alkotásaikkal példázhattam volna a természeti művészet lényegi kérdéseit. Döntésemben segítségemül szolgált az, hogy az általam kiválasztott művészek, egytől egyig, mind megérintettek. Mindannyijukban, akiket szakdolgozatomban említek, - akad, akiről hosszabban is írok, - van valami közös. Hasonlóságot nem csak köztük véltem felfedezni, hanem úgy éreztem, saját gondolataimat közvetítik, abszolút együttálló látásmóddal rendelkezünk. Nézzük át még egyszer, mely művészekről, kutatókról, és gondolatokról is van szó, hogy a komplex témát, egységében lássuk.

A természet, az otthon és az ember kapcsolati kérdésének kutatásakor, Möcsényi Mihály, a magyar tájépítészet megalapítójának reform gondolataival találkoztam, miként a táj, a természet és a társadalom kölcsönhatásainak ellentmondásos, ezért dialektikus egysége. Szintén ennek a fonalnak mentén találtam rá Galeta Kertjére. Ivan Ladislav Galeta életét meghatározó, a természettel és művészetével való szimbiózis szellemiségével ismerkedtem meg, melybe számomra kiváló példájává vált, az együttműködés és egyensúly megvalósulásának. A vele készített interjúban, őt látva és hallva vált meggyőződésemmé, hogy a Galeta-féle mentalitástól eltérően, illetve ellentétesen, ma, szinte lehetetlen

gondolkodni. Ebből következően bizonyosodtam meg feltételezésemről, mégpedig arról, hogy a Land Art alkotásoknak tehát missziója van. Művészként, alkotásuk folyamatában is szervesen részt kell venni, mert csak akkor lesz igaz üzenettel töltött, ha ezt megértjük, megtapasztaljuk, és ettől nem térünk el. Bob Verschueren ökoművészetében is hasonló művészi attitűddel találkoztam, aki a festészet médiumát cserélte le, a természetben található anyagokra. Munkáit a kiállító térbe helyezve érzi úgy, hogy ezzel magasabb jelentést nyernek. A természet a művészetben, és művészet a természetben kapcsán tanulmányozott tájépítészet elsőként említett vezéralakjaként, Alan Sonfist volt, akinek Időtájkép munkája is nagy hatást gyakorolt rám. A Manhattan betonrengetegébe beemelt, még érintetlen természet részlete, mint egy őspark szigeteként, valójában a táj múltjának idézése. Konrad Wójcik építész-mérnök és belsőépítész, a „Primeval Symbiosis” (Ősi szimbiózis) projektjével és a "bölcsőtől bölcsőig" koncepcióval, meghalad minden eddigi említést, és nem csak azért, mert egy élhető otthont teremt, hanem amint a tervezésének fázisait áttanulmányoztam, világossá vált számomra, hogy munkájának minden egyes részletére, a fenntarthatóságot veszi alapul. Nyilvánvaló, hogy életének minden szegmensében is, ez a fajta gondolkodásmechanizmus a meghatározó. Az *environmental art* gondolkodásmódjában, egy mindenre kiható komplexitást érzékelttem, melyben a természet megközelítésének folyamán, szerepet játszik a kultúra, a történelem, az ökológia, a szociológia és a politika is, mely a fenntarthatóság kérdéseinek kezelésére irányul. Párbeszédet és vitát folytat a környezetvédelmi és kulturális döntéshozókkal, ezáltal a művész, az együttműködés elvét is képviseli. Robert Smithson *Spiral Jetty* természeti alkotását tanulmányozva ismertem meg közelebbről az amerikai land art művészt, akinek útja, az expresszionista festésztől, a fotográfián át jutott el a természetművészetig. Daniel Valle építész, a természet erejét és a folyékonyság fogalmát tárta fel, aki az építészeti installáció, egy monumentális és lélegzetelállító példáját hozta létre. Valle, illúziókeltéssel és félelemérzettel átítatott műve rádöbbenett arra, hogy az ember miként képes és mer úgy gondolkodni, hogy uralhatja, pusztíthatja, sőt felülkerekedhet a természetben.

Christo és Jeanne-Claude ikonikus jelentősége, és az *environmental art* – ban rendkívüli tevékenysége példázta számomra azt, hogy a globális problémákra, csakis mindenre kiterjedően, a „monumentalitással” lehet sokakat elérni. Művészetük nem csak magában

foglalja az előzőekben tárgyalt „Land art-misszió”-t, egymással és a művészeti projektek létrehozásában az együttműködés mintájául szolgál. Anish Kapoor Sky Mirror-ja, a földre hozta az égboltot, mellyel minden égi dolgot megmutatott, tükrözte a fenntarthatóság szinte összes kérdését, és arra választ is adott. A tükör mindeközben időtől és mozgásoktól függetlenül narratív szerepet töltött be, láttatott, elengedett, megőrzött és emlékeztetett, létrejött általa egy diskurzus köztünk és az ég között. Richard Long ugyan nem monumentális alkotásokat, „csupán” jeleket hozott létre, maga mögött hagyott, egyszerű kődarabköröket, négyzeteket, vagy egy halom szénát. „Úgy használom a valóságot, ahogy találom, tervnek és lehetőségnek egyszerre” – mondta. Lírai érzékenységgel gondolkodik, melyben az előző példákhoz képest, az adott kérdéskör egy új megfogalmazásával találkoztam. A keleti filozófiához kapcsolódó titokzatosnak is mondható szenzitivitást, egyfajta meditációhoz hasonló hosszú vándorlásainak olvasatában véltem felfedezni, melyek nyomait a táj végtelenségében teszi megragadhatóvá. Lehetséges feltételezni azt is, hogy a természeti művész, természetbe való menekülésében közrejátszott, hogy a művészet fennmaradásáért is küzdelmet folytasson. Ettől függetlenül, leginkább arra a következtetésre jutottam, hogy a művész, - miként a land art művészt maga a művészet nem érdekelte a szó szoros értelmében, - mivel elfogadott volt számára, hogy az alkotása nem áruba bocsátható, valójában önmaga teljességeért és az idegenné vált természet következményei ellen vívott harcot. Ezen túl, szellemiségében közvetítette az emberiség otthonának, a Föld jelentőségét, és képviselte az állapotával kapcsolatos aggodalmat. Mindezek mellett meggyőződésem, melyet saját tapasztalatomból is meríték, hogy a misszió, sokkal előrébb való és erősebb, mint az önmagában vett szubjektív érvényesülés.

Walter de Maria munkáiban hasonlóképpen, mint Richard Long vándorlásai során létrehozott művészeti alkotásaiban, a keleti filozófiai hangsúlyt érzékelttem. A minimalizmus egyszerűsége kap nála szerepet, melyben a természet belső aspektusai is jelentést nyertek. Andy Goldsworthy, brit land art művész, a természetes anyagokkal és az idő múlásával kapcsolatos hely specifikus létesítményein keresztül jutottam el gondolataimhoz, mely szerint a lényegét röviden úgy fogalmazza, hogy „Nem a művészetről van szó”, viszont ezzel elmond mindent. A természeti művészet hazai vonatkozásában is hasonló eszmeiséget fedeztem fel, mint az előzőekben említett Walter de Maria, Richard

Long, és Andy Goldsworthy, Péter Alpár Intervencióiban, aki egyszerű jeleket keresett, szűkebb környezetében. Villámlás, hullámozás és szélfújás érdekli, foglalkozik egy időtlen diszkurzivitással mely a természet, az ember és kultúrák között jön létre. A jelek, rajzolatok kiválasztásánál fontos szempontja, hogy közvetlen kapcsolatot érezzen egy jel és egy természeti forma, vagy energia megnyilvánulás között. A Recycled Art irányzatának részletes feltérképezése kapcsán ismertem meg, az egyik paradigmátikus projektet, melyet 2016-ban, a Velencei Művészeti és Építészeti Biennálén mutattak be. Alejandro Aravena chilei építész, fém hulladékból készített monumentális alkotása egy olyan létesítményt hozott létre, mely alkotás koncepciója, az új céllal történő „összeszerelés”, és mely szellemiségével az aktuális tendenciát tükrözi. A társadalmi és kulturális valóságunk különböző területein megjelenő művészeti irányzatot vizsgálva jutottam el odáig, hogy a Recycled Art formáinak alkalmazása, az oktatás területén igen pozitív, és eredményeket képes gyakorolni, de fenntartható művészetként globális szerephez kell, hogy jusson. És most nézzük, mire jutottam a fenntarthatóság pedagógiájának feltérképezésében. Ezen a területen, az oktatáspolitikai felől is el kellett, hogy induljak, mely szerint a fenntarthatóság pedagógiája magában kell, hogy foglalja az oktatási módszertan innovációját, a tananyag összetételét és tartalmi modernizációját. Személyes tapasztalataimra is támaszkodtam ezen területen, és megállapítottam, hogy hazánkban gyökeres változásokra lenne szükség ahhoz, hogy fenntartható legyen a pedagógia. Az életünk mindennapjaiban tanulságos, tanulandó és tanítható életszemléletre való nevelést, nem hordozza ma a magyar oktatási politika, ezzel szemben, írott formájában van törekvés. Világszerte és Magyarországon is, a fenntarthatóság oktatási gyakorlatának alapja, a környezeti nevelés, az adatok mégis azt mutatják, hogy a környezeti nevelés túlnyomórészt a természettudományos tantárgyakon belül érvényesül. A meglátásom szerinti fenntartható pedagógia mintapéldájának, a hollandiai reformpedagógiát tanulmányoztam, melyben felfedeztem, hogy a természeti művészet látásmódjára való nevelésre irányuló felvetésem komplex módja, ebben a reform szellemiségben foglaltatik. Maria Montessori gyermekközpontú oktatási és nevelési módszerének taglalása elvezetett, és csúcspontjára emelte a dolgozatom projektjének tematikus létjogosultságát.

„Nincs még egy ilyen kor, amikor a gyermeknek nagyobb szüksége lenne az értelmes segítségre, és minden, ami akadályozza a kreatív tevékenységben, a tökéletesség elérésének esélyét csökkenti.”⁸⁴

Maria Montessori

Sem a képzőművész, és itt gondolok pl. Christo és a projektjeiben részt vevő partnerekre, sem a tájépítész, sem a pedagógusok, sem pedig egyéb szervezetek, vagy szakmacsoportok, alternatív kezdeményezések fenntartható munkáját és eredményességét nem lehet más módon elérni, kizárólag együttműködéssel. Az érintett társadalmi csoportok kapcsolatai nélkül, társadalmi fenntarthatóságot szolgáló rehabilitációs beavatkozások, nem valósíthatók meg. És itt ehhez kapcsolódóan Sir Ken Robinson gondolataim zárom dolgozatomban abban a reményben, hogy a dolgozatomban tervezett projektem létrehozásának fenntarthatósági törekvései, minden tekintetben megvalósulnak.

„A jövőben nem leszünk képesek balesetmentesen közlekedni bonyolult környezetünkben, ha folyton csak a visszapillantó tükörbe nézegetünk. Szó szerint eszünket kell veszítenünk ahhoz, hogy így folytassuk tovább.”⁸⁵

Sir Ken Robinson

⁸⁴ Maria Montessori, Cartaphilus Kiadó, Budapest, 2011. Fordította: Balassa Sándorné, Dömök Szilvia, Hoffer Éva, Kovásznai Kató

⁸⁵ Sir Ken Robinson: Az alkotó tér, Budapest, HVG Kiadó Zrt., 2011. Előszó p.7.

10. IRODALOMJEGYZÉK

1. Antalfai Márta, Lelki Egészségvédő Alapítvány, Analitikus komplex művészetpszichoterápiás műhelyének protokolljából, Katarzis-élményre épülő művészet-pszichoterápia. In.:Demetrovics Zs., Kökönyei Gy. Oláh A. (szerk.) 2007.: Személyiséglélektantól az egészség-pszichológiáig. Trefort Kiadó. Budapest. p.356-383.
2. Art & Antiques Magazin:Land Art: Earthworks that Defined Postwar American Art, Author: Art & Antiques Magazine, Art & Antiques Worldwide Media, LLC | Publish Date: April Wilmington, 2012.
3. Balaton-felvidéki Akciócsoport LEADER vidékfejlesztési közösség Éltető Balaton-felvidék Helyi Fejlesztési Stratégia 2014-2020., Éltető Balaton-felvidékért Egyesület, Sümeg, 2018.p.9-10.
4. Balogh Valéria: A holland iskolarendszer reformja, Pedagógiai folyóiratok, Új pedagógiai szemle,Világtükör 2008/3.lapszám, Waldorf-iskola
5. Balogh Valéria: A holland iskolarendszer reformja, Pedagógiai folyóiratok, Új pedagógiai szemle,Világtükör 2008/3.lapszám, Montessori-iskola
6. Bardóczi Sándor: Hogy mi a tájépítészet? Magyar Tájépítészek Szövetsége, 2012.,
7. Eifert János: JUHÁSZ LÁSZLÓ: TÜKRÖZŐDÉSEK c. kiállításának megnyitó szövegéből, 1061 Budapest, Andrassy út 45. 2012., <http://eifert.hu/blog/?cat=30&paged=2>
8. Fien, J.: Oktatás a fenntartható jövőért. A környezeti nevelés Európában. Szerk: Havas Péter. Körlánc, 1999. 7–39. p.
9. Fleischer Tamás: Fenntartható fejlődés: Környezeti, társadalmi és gazdasági tényezők, MAGYARORSZÁG GLOBÁLIS KÖRNYEZETE 2020-ig Szerkesztette Farkas Péter és Fóti Gábor 2007.
10. Havas Péter: A fenntarthatóság pedagógiai elemei, Pedagógiai folyóiratok, Új pedagógiai szemle 2001/9 1.o.
11. Havas Péter: A fenntarthatóság pedagógiai elemei, Pedagógiai folyóiratok, Új pedagógiai szemle 2001/9 3.p.
12. Hegyi Lóránd: Utak az avantgárdból, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1989,. 194.o.
13. Herman E. Daly: Ecological Economics and Sustainable Development, Selected Essays Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, UK • Northampton, MA, USA 2007. p.12.
14. Horváth Gergely – Nagy Róbert: Galeta kertjében – Beszélgetések Ivan Ladislav Galetával. (interjúszövegkönyv) 2015. Nagy Róbert: Galeta kertje, Magyar Képzőművészeti Doktori Iskola DLA értekezés, 2015. 8.o.
15. John K. Grande: Nature-Mirror/Természet-tükör, Random Tree Edition 2015. Fordította: Faluvégi Tünde, László Sándor, T3 Kiadó és nyomda, Sepsiszentgyörgy, Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar

16. Kopátsy Sándor: A modern ember és a természet, Ökotáj Kiadja a Kulturális Innovációs Alapítvány
17. Kovács Zoltán - Szirmai Viktória: Városrehabilitációs beavatkozások és a térbeli társadalmi kirekesztés: A társadalmilag fenntartható városfejlődés budapesti lehetőségei, Tér és Társadalom XX. évf. 2006. 1: 1–19 17.o., http://geogr.elte.hu/TGF/TGF_Cikkek/kukely.pdf
18. Könczey Réka: Az európai környezeti nevelési törekvések és a magyar környezeti nevelés, Az EU közös környezeti nevelési törekvései, 2009. Könczey Réka (2002): A környezeti nevelés és szemléletformálás külföldi szabályozási gyakorlatai. KöNKoMP, Budapest. A környezeti nevelés Európában (1999): Szerk: Havas Péter. 2. kiadás. KÖRLÁNC Egyesület, Budapest.
19. Maria Montessori, Cartaphilus Kiadó, Budapest, 2011. Fordította: Balassa Sándorné, Dömök Szilvia, Hoffer Éva, Kovásznai Kató
20. Maria Montessori: A gyermek felfedezése, Budapest, Cartaphilus Könyvkiadó, 2011.
21. Márta István: Javaslat a „Művészetek Völgye Fesztivál” Veszprém Megyei Értéktárba történő felvételéhez, Kaposi Kulturális és Természetvédelmi Egylet, Kapos, 2013.p.1-2.
22. Moore, S and Tickell, A ‘The arts and environmental sustainability: an international overview’, D’Art Topics in Arts Policy, No. 34b, Julie’s Bicycle and the International Federation of Arts Councils and Culture Agencies, Sydney, 2014.,p.5.
23. Péter Alpár (1976-), vizuális művész, Intervenciók műléírás, 2014., INTERVENCIÓK, Global Nomadic Art Project, Dél-Korea
24. Püspök Anita:Martin Heidegger: A műalkotás eredete című munkájában kifejtett művészetelméleti megközelítés alkalmazása, ANISH KAPOOR Sky Mirror című alkotásának elemzéséhez, Kapos, 2017.12.27. 3.o
25. Püspök Anita:Martin Heidegger: A műalkotás eredete című munkájában kifejtett művészetelméleti megközelítés alkalmazása, ANISH KAPOOR Sky Mirror című alkotásának elemzéséhez, Kapos, 2017.12.27. 4.o.
26. Robert Smithson,Cultural Confinement, This statement was published originally in the Documenta catalogue as Smithson's Contribution to the exhibition.Reprinted in the October 1972 issue of Artforum
Text excerpted from ROBERT SMITHSON: THE COLLECTED WRITINGS, 2nd Edition
27. Rogers Személyközpontú Oktatásért Alapítvány, Aura Sviluppo Sostenibile & Isoropia d.o.o: Szükségletelemzés,
28. Sir Ken Robinson: Az alkotó tér, Budapest, HVG Kiadó Zrt., 2011. Előszó p.7.
29. Szegő György: Természetművészet, művészetvallás, Ökotáj Környezet és kultúra 1.szám, 1992.
30. Ütő Gusztáv: További madártollak című cselekményműve, Kis gesztusok | Természetszövetség | Öko-Avantgárd, Műcsarnok kiállításához, Budapest, 2016.

31. Varga Attila: Országos Közoktatási Intézet Program- és Tantervfejlesztési Központ, Környezeti nevelés és felnőttoktatás 1. Bevezetés, 2009. 1.p.

11. EGYÉB FORRÁSOK

- Artnet, <http://www.artnet.com/artists/andy-goldsworthy/> 2019.03.18.
- Artpool, <http://www.artpool.hu/Research/fogalom/landart.html> 2019.03.18.
- Artportal, Land art Magyarországon, <https://artportal.hu/lexikon-szocikk/land-art-magyarorszagon/> 2019.03.18.
- Bagó Tünde, Élet sója blog, Próbáld ki a vízen járást Észak-Olaszországban!, 2016. <https://eletsoja.cafeblog.hu/2016/03/08/probald-ki-a-vizen-jarast-eszak-olaszorszagban/> 2019.03.18.
- Botás Enikő: Szimbiózisban a természettel - ilyenek lesznek a jövő lakásai?, Life online magazin, 2015., <https://www.life.hu/otthon/20150516-szimbiózisban-a-termeszettel-ilyenek-lesznek-a-jovo-lakasai.html> 2019.03.17.
- Dorqa, LeltArt: Anish Kapoor, a dacos örült, 2016. <https://gittegylet.com/2016/01/10/anish-kapoor-a-dacos-orult-leltart/> 2019.03.18.
- Horváth Gergely és Nagy Róbert filmje: Galeta kertje, Interjú Ivan Ladislav Galetával, 2013. <https://youtu.be/0cPxLHY4Uns> 2019.03.19.
- Inhabitat, Expo 2012 Yeosu Dél - Korea 2016. <https://inhabitat.com/intentionally-unstable-water-pavilion-lets-visitors-walk-on-water/?variation=c> 2019.03.18.
- Pfsztner Gábor előadása: A kiterjesztett mező, a Land Art és a fényképezés, Robert Capa Kortárs Fotográfiai Központ, 2018. <https://capacenter.hu/esemenyek/kiterjesztett-mezo-land-art-es-fenykepezes-pfsztner-gabor-eloadasa/> 2019.03.18.
- Püspök Anita, Művészetközpont Kaposvár, 2016. <http://muveszetkozpont.hu/kezdolap/> 2019.03.18.
- Richard Long, artist, <http://www.richardlong.org> 2019.03.18.
- Richard Long, https://hu.wikipedia.org/wiki/Land_art, 2019.03.18.
- SA Rogers, filed under Installation & Sound in the Art <https://weburbanist.com/category/urban-art/installation-sound/> 2019.03.18.
- The art story, <https://www.theartstory.org/artist-de-maria-walter.htm> 2019.03.18.

- Varga Bótos Anna: Budapesten a land art élő legendája – Alan Sonfist kiállítása a Szépművészetiben <http://artnews.hu/2014/12/21/budapesten-a-land-art-elo-legendaja-alan-sonfist-kiallitasa-a-szepmuveszetiben/> 2019.03.18.
- Wikipedia https://hu.wikipedia.org/wiki/Land_art 2019.03.19.
- Wikipedia Technológiai szingularitás, 2019. https://hu.wikipedia.org/wiki/Technológiai_szingularitás 2019.03.18.
- Wikipedia, Land art, 2018. https://hu.wikipedia.org/wiki/Land_art 2019.03.18.
- Wikipedia, Robert Smithson https://hu.wikipedia.org/wiki/Robert_Smithson 2019.03.18.
- The Art story: Andy Goldsworthy, 2019 THE ART STORY FOUNDATION <https://www.theartstory.org/artist-goldsworthy-andy.htm> 2019.03.18.
- Wikipedia, Bölcsőtől bölcsőig https://hu.wikipedia.org/wiki/Bölcsőtől_bölcsőig
- Wojcik, Konrad: Primeval symbiosis – A tree inspired single pole house concept, Outdoor Aesthetics, A cikk tartalma saját fordításban.

12. MELLÉKLET

Alan Sonfist: A jövő Időtájképe (Time Landscape of the Future), akril, szén, 2000, részlet Fotó: Alan Sonfist

Robert Smithson: Spiral Jetty, 1970 (Great Salt Lake, Utah)

Fotó: <http://bergkanzel.ch/land-art/>

Daniel Valle: Intentionally unstable water pavilion, Yeosu South Korea, Expo 2012.

Fotó: <https://inhabitat.com/intentionally-unstable-water-pavilion-lets-visitors-walk-on-water/water-pavilion-daniel-valle-architects-7/>

Christo and Jeanne-Claude: The Floating Piers 2016.

Fotó: https://www.archdaily.com/789793/the-floating-piers-opens-on-lake-iseo-italy-christo?ad_medium=widget&ad_name=navigation-prev

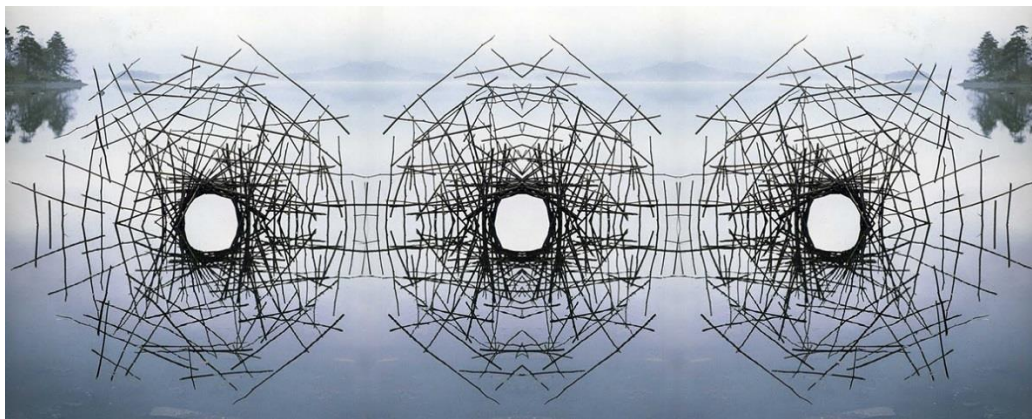

Anish Kapoor: Sky mirror (2013), Versailles

Fotó: Best of Rob, June 15 - 'Sky mirror' by Anish Kapoor (2013), installation on the grounds of the palace, Versailles <https://www.flickr.com/photos/97924400@N00/30671481960/in/photostream/>

Walter De Maria, Munich Earth Room, 1968. Photo by Heide Stolz. © The Estate of Walter De Maria.
Courtesy of Dia Art Foundation, <https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-artist-masterpiece-involved-filling-apartment-140-tons-dirt>

Andy Goldsworthy: Traces

Fotó: <http://www.dreamideamachine.com/en/wp-content/uploads/sites/3/2016/07/0051.jpg>

Richard Long: Aconcagua circle (2012) from Sculptures gallery Photo: Richard Long
http://www.richardlong.org/Documentations/sculpt_views.html

Péter Alpár: Intervenciók (2014) Fotó: <http://peteralpar.ro/portraits/>

Konrad Wójcik: Primeval symbiosis project Fotó forrása: <http://www.outdooraesthetics.org/151127-primeval-symbiosis-pole-house/>

Alejandro Aravena Recycled Art Venice Biennale 2016.

Fotó: <https://www.dezeen.com/2016/06/02/venice-architecture-biennale-2016-recycled-waste-exhibition-entrances-alejandro-aravena/>

Fotó: Püspök Anita, Land and Recycled Art projekt 2017. Kapolcs www.muveszetkozpont.hu